

International Journal of Language and Awareness

E-ISSN : 2979-983X

DOI: 10.33390/ijla

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal

Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 1

Issue / Sayı: 2

2022

Formerly Name: HOMEROS E-ISSN: 2667-4688

HOLISTENCE
publications

E-ISSN: 2979-983X

DOI: 10.33390/ijla

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 1

Issue / Sayı: 2

Year / Yıl: 2022

WEB: <https://journals.gen.tr/homeros>

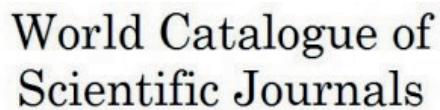
E-mail: ijla.editorial@gmail.com

Address: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi No:29,
D.119, Merkez-Çanakkale/TÜRKİYE

HOLISTENCE
publications

ABSTRACTING & INDEXING DİZİN & İNDEKS

ABOUT THE JOURNAL

International Journal of Language and Awareness is an international peer-reviewed journal that was published in 2018. The journal aims to include original papers in philology. In this context, high quality theoretical and applied articles are given. The views and works of artists, academics, researchers and professionals working in the field of philology are brought together. Articles in the journal; It is published two times a year including SPRING (March) and FALL (September). International Journal of Language and Awareness is a free-open access electronic journal. The DOI number is assigned to all articles published in the journal (DOI Prefix:10.33390/ija).

Articles published in the journal can be freely accessed, readable, downloaded, copied, distributed, printed, scanned, linked to full text, indexed, transmitted as data to the software, and used for any legal purpose without financial, legal and technical barriers.

The publication language of the journal is Turkish, Azerbaijani, English and Russian.

The articles are sent electronically via the Article Tracking System.

Owner

HOLISTENCE PUBLICATIONS

Contact

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TURKEY
WEB :<https://journals.gen.tr/jecon/>
E-mail : journals@holistence.com
GSM 1: +90 530 638 7017 / WhatsApp

DERGİ HAKKINDA

International Journal of Language and Awareness, 2018'de yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, filoloji dallarında yapılmış özgün çalışmalara yer vermeyi amaçlar. Bu çerçevede, yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makalelere yer verilmektedir. Filoloji alanında çalışan sanatçılar, akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmaları bir araya getirilmektedir. Dergideki makaleler; BAHAR (Mart) ve GÜZ (Eylül) dönemleri olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. International Journal of Language and Awareness, ücretsiz- açık erişimli elektronik bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanır (DOI Prefix:10.33390/ijla).

Dergide yayınlanan makaleler internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabılır, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir.

Derginin yayın dili Türkçe, Azerice, İngilizce ve Rusça'dır.

Yazılar, Makale Takip Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir.

Sahibi

HOLISTENCE PUBLICATIONS

İletişim Bilgileri

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
WEB : <https://journals.gen.tr/jecon/>
E-mail : journals@holistence.com
GSM 1: +90 530 638 7017 / WhatsApp

EDITORS/EDİTÖRLER

EDITORS IN CHIEF/BAŞ EDİTÖRLER

Nurida NOVRUZOVA
Bakü Slavic University, Azerbaijan
e-mail: n.nurida@yahoo.com

Sholpan ZHARKYNBEKOVA
L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

EDITORIAL BOARD / EDİTORYAL KURUL

Agata BAREJA-STARZYNSKA
UniVersit of Warsaw, Poland,
e-mail: a.bereja-starzynska@uw.edu.pl

Aleksander KIKLEWICZ
University of Warmia and Mazury in Olsztyn,
Poland

Aleksandr KARTOZIYA
Georgian National Academy of Sciences,
Georgia, e-mail: kartosia@gmail.com

Ali DUYMAZ
Balıkesir University, Turkey,
e-mail: ali_duymaz@hotmail.com

Cheryl LESTER
Kansas University, ABD, e-mail: chlester@
ku.edu

Djengiz HAKOV
Bulgarian Science Academy, Bulgaria

Gülğayşa SAQİDOLDA
L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, e-mail: asem963@mail.ru

Haluk ŞÜKÜR AKALIN
Hacettepe University, Turkey,
e-mail: shakalin@shakalin.net

Irina PRUSHKOVSKAYA
Taras Shevchenko National Universit of Kyiv,
Ukraine, e-mail: irademir@mail.ru

İrfan MORİNA
The University of Prishtina, Kosovo,
irfan_marino@hotmail.com

Kerime ÜSTİNOVA
Uludağ University, Turkey,
e-mail: ustinovak@yahoo.com

Leyla KARAHAN
Gazi University, Turkey,
e-mail: leylakarahan@yahoo.com

Naciye YILDIZ
Gazi University, Turkey,
e-mail: Yildiz.naciye@gmail.com

Naile MURADHANLI
Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: Nanasaf@gmail.com

Nigar ISGANDAROVA
Sumqayit State University, Azerbaijan,
e-mail: isgani@gmail.com

Peter KOSTA
University of Potsdam, Germany

Philip BARNARD
Kansas University, USA,
e-mail: philipb@ku.edu

Rafiq NOVRUZOV
Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: rafik_novruzov@mail.ru

Rahile QEYBULLAYEVA
Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: Rahilya.g@hotmail.com

Yavuz AKPINAR
Ege University, Turkey,
e-mail: yavuz.akpinar@hotmail.com

Uldanai BAKHTIKIREEVA
RUDN University, Russian Federation, Russia

Sevinc ALIYEVA
Azerbaijan National Academy of Science
Institute of Linguistics, Azerbaijan,
e-mail: sevinc.novuzqızı@yandex.com

Mukhabbat KURBANOVA
National University of Uzbekistan,

MANAGING EDITOR/YÖNETİCİ EDİTÖR

Laura AGOLLI
Oakland University Masters in Public
Administration with specialization in
Healthcare Administration, USA, e-mail:
lagolli@oakland.edu

DESIGNER/DİZGİ VE TASARIM

İlknur HERSEK SARI
Holistence Academy, Turkey
e-mail: holistence.dizgi@gmail.com

REFEREES IN THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

Aidyn Aldaberdikyzy

L.N.Gumulyov Eurasian National University / KAZAKHISTAN

Roza Flurovna Zhussupova

L.N.Gumulyov Eurasian National University / KAZAKHISTAN

Namiq Qafarov

Baku Slavic University/AZERBAIJAN

Hayale Mecedova

Baku Slavic University /AZERBAIJAN

Levent Yener

Çanakkale Onsekiz Mart University / TÜRKİYE

Hasene Aydın

Bursa Uludag University / TÜRKİYE

Səadət Şıxıyeva

AMEA Akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq institutu / AZERBAIJAN

Solmaz Məmmədova

Baku Slavic University/AZERBAIJAN

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN VI
EDITORIAL

VII

Nurida NOVRUZOVA

Şolpan ZHARKINBEKOVA

ORIGINAL ARTICLE

Mətn daxili semantik
proqressiya

Textual semantic progression

Aygün Rüstəmli

39

ORIGINAL ARTICLE

About the life and creativity
of Hajimolla Mahammad
Nakhchivani, a great
representative of the XIX
century

Sabuhi İbrahimov

49

ORIGINAL ARTICLE

Rus xalqının ictimai- sosial və
mənəvi mədəniyyətinə Türk
təsiri

57

*Turkish influences on the social and
spiritual culture of the russian people*

Minaxanım Təkəli Nuriyeva

ORIGINAL ARTICLE

Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa"
romanında yer alan ikilemeler
üzerine bir deęerlendirme

63

*An evaluation on the reduplications in
Tarık Buğra's novel "Küçük Ağa"*

Ahu Güneri & Necmi Akyalçın

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Mətdaxili semantik proqressiya

Textual semantic progression

Aygün Rüstəmli

Bakı Slavyan Universitetinin Alman, filologiyası kafedrasının dissertantı, Azərbaycan, e-mail: an.rustemli@gmail.com

Xülasə

Mətn bir linqvistik vahid kimi fikrin bitkinliyini bildirən mürəkkəb sintaktik bütövlükdür. Bütöv dedikdə, onun müxtəlif sayda komponentlərdən, onu təşkil edən cümlələrdən ibarət olması nəzərdə tutulur. Mətnin komponentləri sayılan cümlələr öz düzülüşü ilə həm ümumi mətn semantikasına, həm də strukturuna xidmət etməlidir. Mətnin öz kommunikativ funksiyasını yerinə yetirməsi üçün onu təşkil edən komponentlərin arasında qarşılıqlı bağlılığın olması mütləqdir. Çünki nisbi bitkinlik bildirən cümlələr mətn çərçivəsinə daxil olduqda digər cümlələrlə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq ümumi bir mətn semantikasına, makrotemaya, eyni zamanda mikrotemaya qulluq edir. Komponentlər arasındakı bu əlaqə tiplərini araşdıraraq onları iki cür təsnif etmək olar: cümlələr arasında koheziya əlaqəsi və koherensiya əlaqəsi. Digər bir dillə desək məna və struktur əlaqə. Mətnin sintaktik strukturu və ya forması koheziya əlaqəsi kimi, semantik bağlılığı isə koheziya vasitələri ilə gerçəkləşən koherent əlaqə kimi müəyyənəşdirilir.

Mətdə bir-birini izləyən cümlələr arasında məntiqi-semantik əlaqə vasitəsilə ortaya çıxan, daxili mətn bağlılığını təmin edən koherensiya əlaqələri dilçilikdə semantik proqressiya kimi də tanınır. Bu termini ilk dəfə N.R.Wolf (2001/2002) irəli sürmüşdür.

Mann/Thompson (1986, 77-80) semantik proqressiyanı tədqiq edərək onun əsas növləri haqqında müddəalarını işləyib hazırlamışlar. Dilçilərin araşdırmalarına görə semantik proqressiyada koherensiyanın ifadə olunması üçün bir sıra qeyri-dil elementləri vacibdir. Tədqiqatda bağlayıcı vasitələrlə müəyyən edilən cümlələr arasındakı koherensiya əlaqələri və yaxud semantik proqressiya təsnif olunur.

Açar sözlər: mətn, koherensiya, semantik proqressiya, Mann/Thompson təsnifatı, semantik əlaqə növləri

Citation/Atıf: RÜSTƏMLİ, A. (2022). Mətdaxili semantik proqressiya. *International Journal of Language and Awareness*. 1(2), 39-47. DOI: 10.33390/ijla.1887

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Aygün Rüstəmli
E-mail: an.rustemli@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

A text is a complex syntactic whole that expresses the exhaustion of thought as a linguistic unit. As a whole, it is supposed to consist of a large number of components and sentences which make it up. Sentences that are components of the text should serve both the general semantics and the structure of the text. The text must have interrelationships between its components in order to perform its communicative function. So sentences that express relative exhaustion serve a common text semantics, macrothemes, as well as microthemes by interacting with other sentences entering the text. By examining these types of connections between components, they can be classified in two ways: cohesive relationship and coherence relationship between sentences. In other words, meaning and structural connection. The syntactic structure and form of the text are defined as a cohesive connection, and the semantic connection is defined as a coherent connection realized by cohesive means.

The coherence of the sentences that follows cohesion in the text through the logical-semantic connection ensuring the internal textual connection is also known as semantic progression in linguistics. The term was first coined by N.R. Wolf (2001/2002).

Mann / Thompson (1986) studied semantic progression and proposed provisions on its main types. According to the research of these linguists, a number of non-linguistic elements are important for the expression of coherence in semantic progression. The study classifies coherence relationships or semantic progression between conjunctions and identified sentences.

Keywords: text, coherence - semantic progression, Mann / Thompson classification, types of semantic connections

GİRİŞ

Dilçilik sahəsi ierarxik əlaqə prinsipi əsasında formalaşan bir elm sahəsidir. Onun ən sadə vahidindən ən mürəkkəbinə kimi, hər biri özündən kiçik vahidlərin qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində mümkün olur. Belə ki, morfem fonemlərin, leksem morfemlərin, sintaqma leksemələrin, cümlə sintaqmalarının yanaşı işlənərək məna və forma cəhətdən bir-biri ilə qarşılıqlı uyğunlaşmasından yaranır. Dilçiliyin XX əsrdə yaranmış istiqaməti olan mətn dilçiliyi inkişaf etdikcə mətn anlayışına diqqət daha da artmağa başladı. Yeni yaranmış istiqamətin əsas linqvistik vahidi və eyni zamanda obyektə sayılan mətn tarixən poetika, ritorika və teologiya kimi müxtəlif elm sahələrinin tədqiqat obyektinə olmuşdur. Mətn dilçiliyi sahəsində isə mətn ilk dəfə linqvistik vahid kimi araşdırılmağa başladı. Dilçiliyin bu yeni sahəsinin yaranması ilə cümlələrin bitkinlik bildirməsi artıq nisbi xarakter daşımağa başlamışdı. Bitkinlik bildirən mürəkkəb sintaktik bütövlük kimi

mətn tədqiqatlarına cəlb olundu. Mətn termini XX əsrdən bəri fərqli aspektlərdən, müxtəlif baxışlardan ələnərək müasir dövrümüzdə mürəkkəb sintaktik bütöv, mikro-, makromətn, diskurs, sintaktik bütöv və.s. bu kimi adlarla təsnif olunur. Mətn dedikdə onu kommunikativ vahidə çevirən bütün xüsusiyyətlərin cəmi başa düşülür. (Vater, H. 1997, s.31)

Mətni təşkil edən komponentlər - indiyə kimi fikrin bitmişliyini bildirən, mətn anlayışının ərsəyə gəlməsi ilə artıq nisbiləşən cümlələrdir. İerarxik prinsip burada da özünü göstərərək bunu deməyə əsas verir ki, cümlə daxilində sintaqmaların məna və quruluş ardıcılığı olmadan, xaotik ardıcılığı mümkün olmadığı kimi, mətn daxilində də cümlələrin kortəbii işlənməsi mümkün deyildir. Mətnin komponentləri sayılan cümlələr öz düzülüşü ilə həm ümumi semantikaya, həm də formaya xidmət etməlidir. Mətn daxilində onu təşkil edən komponentlər arasında qarşılıqlı əlaqəsi mütləqdir ki, kommunikasiyaya xidmət edən

bir vahid - mətn - ərsəyə gəlsin. Çünki nisbi bitkinlik bildirən cümlələr mətn adlandırdığımız ümumi bir vahid çərçivəyə daxil olduqda digər cümlələrlə qarşılıqlı əlaqə yaradaraq ümumi bir mətn semantikasına, makrotemaya, eyni zamanda mikrotemaya qulluq edir. Daha böyük sintaktik vahid olan mətn, tərkibində olan komponentləri öz vahid semantikasi uğrunda həm quruluş, forma, həm də məna baxımından dəyişikliyə məruz qoyur. Dilçilər komponentlər arasında bu əlaqə tiplərini araşdıraraq onları müxtəlif cür təsnifata cəlb etmişlər.

Qarşılıqlı əlaqəlilik prinsipi

Mətn komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəlilik prinsipi dünya mətn dilçiliyində iki əsas istiqamətdə araşdırılır: cümlələr arasında koheziya əlaqəsi və koherensiya əlaqəsi.

Mətnin sintaktik strukturu və ya forması koheziya əlaqəsi kimi, semantik bağlılığı isə koheziya vasitələri ilə gerçəkləşən koherent əlaqə kimi müəyyənləşdirilir. Koherensiya terminini mətn yaradan məna əlaqəsi, mətnin semantik quruluşu kimi də izah etmək olar. Koheziya vasitələri mətnə koherent əlaqənin yaranmasında bilavasitə rol oynayır. Məsələn mikromətnə səbəb əlaqəli cümlələr toplanır və oxuyucu mətni qəbul edərkən koherent əlaqənin səbəb əlaqəsi olduğunu istifadə olunan hər hansı bir bağlayıcı vasitə ilə daha tez fərqi nə varır.

Yataq otaqlarımız yanaşı olduğuna görə hərdənbir pilləkəndə, ya da dəhlizdə rastlaşmasaydıq, yaqin, bir-birimizi heç tanımazdıq da. Çünki heç adamayovuşan deyildi və mən də beləsini görməmişdim. (H.Hesse. Seçilmiş əsərləri. Tərcümə. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, s.18)

Çünki – bağlayıcı vasitə olaraq səbəb budaq cümlələrini baş cümləyə bağlayan konnektordur. Dilçilikdə isə bu cür konnektorlar koheziya vasitəsi sayılır. Çünki bu vasitələrin köməyi ilə komponentlər bir-birinə bağlanır, mətnə struktur formalaşır, nəticədə isə koherensiya, yəni semantik bir dəyər ərsəyə gəlir.

Mətnyaradan bu iki anlayışın bir – birindən fərqləndirilməsi dilçilikdə müxtəlif araşdırmalara, müqayisəli tədqiqatlara gətirib çıxarmışdır. Koheziya və koherensiya anlayışları bir çox dilçiyə görə qarşılıqlı şəkildə bir-birini

tamamlayan vasitədir.

Amerika dilçisi, Vyana dilçilik məktəbinin tərtibatçılarından biri De Beaugrande və Avstriya dilçisi, Vyana universitetinin professoru Wolfgang Dresslerin 1981-ci ildə birgə yazdıqları “Mətn dilçiliyinə giriş” kitabında mətnin yeddi kriteriyasının vacibliyini, koheziya və koherensiya anlayışlarının isə bu kriteriyaların ən əsasında durduğunu qeyd etmişlər. (1981, s.3-5)

Alman dilçisi Klaus Brinker (1997, s.18) bu iki məfhum arasında müxtəlifliyin araşdırılmasını, fərqi irəli sürülməsini mənasız görürdü. Alman mətn dilçiliyində uzun müddət hər iki məfhum koherensiya adı altında ümumiləşdirilirdi. (Blüml 1992, s.46)

Hadumod Bussmann koherensiyayı öz “Dilçiliyin lüğəti” kitabında (1983) belə tərif etmişdir:

Mətn koherensiyası (Lat. Cohaerere “Qarşılıqlı bağlılıq”) bir-birini izləyən cümlələrin, fikirlərin sintaktik, semantik və praqmatik bağlılığıdır. Mətn koherensiyası həm sintaktik, həm də semantik-praqmatik ifadə vasitələrinə xas olan linqvistik anlayışdır.

Bussmann kimi Brinker də həmçinin (1985) koherensiya dedikdə mətn vahidləri arasında sintaktik əlaqə ilə yanaşı semantik-praqmatik bağlılığı əsas götürürdü. De Beaugrande və Wolfgang Dresslerdən fərqli olaraq adları çəkilən dilçilər koherensiya və koheziya terminləri, komponentlərarası qrammatik və məzmun bağlılığı arasında mühüm fərqi görmürdü.

İngilis dilçiləri Halliday/Hasan (1981) kimi bir çox dilçilər koheziya və koherensiya arasında bir fərqləndirmə aparmamışlar. Lakin Bussman və Brinkerdən fərqli olaraq öz tədqiqatlarında yalnız koheziya termininə yer vermiş və bu termin adı altında mətnin həm semantik, həm sintaktik əlaqələrini nəzərdə tutmuşdular. Halliday və Hasan üçün koheziya ilk növbədə mətnin məna bağlılığını təmin edən, mətni anlaşılacaq edən semantik anlayışdır. (Halliday/Hasan 1976,4)

Semantik progressiya

Mətnə bir-birini izləyən cümlələr arasında məntiqi-semantik əlaqə vasitəsilə ortaya çıxan,

daxili mətn bağlılığını təmin edən koherensiya əlaqələri dilçilikdə semantik progressiya da adlandırılır. Bu terminoloji məfhum ilk dəfə N.R.Wolf (2001/2002) tərəfindən Würzburg universitetində oxuduğu mühazirələrin birində irəli sürülmüşdür.

Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli siması K.Abdulla (1999) mətn progressiyası haqqında belə bir təsnifatın müəllifidir.

“Mətnin progressiyası dedikdə əlaqəli mətnin elə bir ardıcıl, arasıkəsilməz hərəkəti nəzərdə tutulur ki, onun heç bir məqamında özündən əvvəlki sintaktik kəsiklərə ehtiyac qalmasın”. (s.248)

Semantik progressiya və yaxud koherensiyanın mətn daxilində mövcud olması üçün bağlayıcı vasitələr mütləq deyildir, bəzən, elə hallara da rast gəlmək olur ki, cümlələr arasında heç bir vasitə olmadan da oxucu və ya mətni qəbul edən mikro- və ya makromətn daxilindəki əlaqəni dərk etmiş olur. Van Dijk/Kintsch (1983, s.150) tərəfindən isə koherensiya əlaqələri, digər məfhumla ifadə etsək, semantik progressiya „lokal koherensiya“ kimi qəbul olunur.

Mətnə semantik progressiyanı başa düşmək üçün resipientə, eyni zamanda, mətnə işlənən müvafiq dünyəvi biliklər lazımdır. Semantik progressiya formal mətn bağlılığına da təsir göstərir və məntiqi-qneseoloji elementlərin iştirak etdiyi sintaktik mətn bağlılıq vasitələrindən yaranır.

Semantik progressiyanın təsnifatı

Mann/Thompsona görə (1986, s.77-80) semantik progressiyada koherensiyanın ifadə olunması üçün bir sıra qeyri-dil elementləri vacibdir, məs. presuppozisiya, implikatorlar və vasitəli danışq aktı. Mann/Thompson semantik progressiyanın əsas növləri haqqında müddəalar irəli sürmüşdülər. Tədqiqatda bağlayıcı vasitələrlə müəyyən edilən cümlələr arasındakı koherensiya əlaqələri və yaxud semantik progressiya aşağıdakı kimi təsnif olunur. Mann/Thompson və N.R.Wolf (1986) dilçilərinin xüsusi müddəalarına əsaslanaraq verilmiş təsnifatı gözdən keçirək:

- Semantik progressiya problemin həll ifadəsi kimi (*solutionhood*, problem © onun həlli)

mikromətn daxilində bir-birini izləyən cümlələrdə əvvəlki cümlə, və yaxud cümlələrlə ifadə olunmuş problemi daha sonra işlənən cümlələrdə onun müvafiq həlli ifadə olunur. Məsələn:

Ich habe Hunger. Ich gehe in die Mensa.

Mən acmışam. Mən yeməxanaya gedirəm.

Verilmiş cümlələrdə koherensiya əlaqəsi periferik səbəbdən olan bir problem və onun mərkəzi həllində öz əksini tapır. Bu semantik progressiyada vəziyyətlə bağlı yaranmış sual, ehtiyac və bu ehtiyacın ödənilməsini gərəkdirən situasiya və yaxud metod kimi başqa semantik əlaqələr də gələ bilər.

Əvvəlki cümlə təklidə heç bir səbəb əlaqəsini ifadə etmədiyi halda, daha sonrakı cümlə ilə tamamlanaraq normal səbəb-nəticə əlaqəsinə girmiş olurlar. Burada vacib olan leksik koheziya vasitələri (Hunger-Mensa), (aclıq-yeməxana) leksemləridir ki, hər iki komponenti vahid kontekstdə (Essen-yemək) birləşdirir. Və daha öncə qeyd edildiyi kimi, semantik progressiya bağlayıcı vasitələri mütləq şəkildə tələb etməyə də bilər, lakin işlənmə imkanlarını açıq saxlayır. Belə ki, bu iki komponent arasında *ona görə, ona görə də, bu səbəbdən* bağlayıcı vasitələrinin bərpası mümkündür.

- İzah edici fakt, hadisə © nəticə (*evidence*)

Semantik progressiyanın bu növündə əvvəl gələn komponent hadisənin açıqlamasını, səbəbini verir və nəticə funksiyasını daşıyan sonrakı komponentlə tamamlanır. Başqa sözlə desək koherensiya izah edən faktdan nəticəyə doğru addımlayır.

Sie machen wieder eine Party im Haus nebenan. Ich konnte keinen Parkplatz finden.

Yaxınlıqdakı evdə onlar yenə qonaqlıq keçirirlər. Mən məşini saxlamağa yer tapa bilmədim.

İkinci komponentdə *keinen Platz mehr finden* (məşini saxlamağa yer tapmaması) nəticədə yaranmış problemdir və bu problemin səbəbini birinci komponentdə işlənmiş *nebenan eine Party machen* (yaxınlıqda qonaqlıq keçirilməsi) məlumatı izah edir. Bu situasiyada koherensiyanın anlaşılması resipientin gündəlik həyat məntiqinə dayanaraq baş tutur. Ortaya

çıxan semantik əlaqə isə bu ola bilər: Yaxınlıqda qonaqlıq edilsə, qonaqlar maşınla gəliblər və ərazidə maşın saxlanması üçün yer yoxdur.

Bu semantik proqressiya ardıcılıq əlaqəsi ilə oxşarlıq təşkil edir.

- Təsnifatın növbəti kateqoriyası səbəb-nəticə əlaqəsi ilə üst-üstə düşsə də,

dilçilər Mann/Thompson "Rechtfertigung" adı ilə (*justification*) semantik proqressiyanın daha bir əlaqə növünü ayırmağı üstün tutmuşlar.

Növbəti komponentdə və ya komponentlərdə baş vermiş hadisəyə əvvəlki komponentdə səbəb göstərilərək, fakta haqq qazandırılır. Bu o deməkdir ki, bu zaman dil istifadəsində məqsəd xəbərdarlıq-hərəkət olur. Məsələn:

Ich bin Hauptkommissar Derrick. Sie sind verhaftet.

Mən baş komisar Derrickəm. Siz həbs olunursuz.

Mikromətdə verilmiş "Hauptkommissar" (baş komisar) və "verhaftet" (həbs olunmaq) leksemləri izotopiya yaradaraq ümumi semantikaya qulluq edirlər. Növbəti cümlədəki hadisənin baş verməsi üçün əvvəl işlənmiş cümlədə başlanğıc qoyulur və hadisənin bir növ səbəbini izah etmiş olur. Bu mikromətn komponentləri arasında heç bir bağlayıcı vasitə yoxdur, amma *nun also* (ona görə də, beləliklə, və) və b. bağlayıcıları və yaxud əlaqələndirici vasitələri bərpa etmək mümkündür.

- Mann/Thompson növbəti olaraq motivasiya (*motivation*) adı altında belə bir əlaqə növü ümumiləşdirmişlər.

Sonra gələn komponent və ya komponentlər əvvəlki cümlədə verilmiş fikrə motivasiya, ruh vermək, verilmiş məsləhəti gücləndirmək məqsədilə işlənir. Bu zaman semantika nəticə, səbəb və ya informasiya yönümlü olur. Məsələn:

Treiben Sie Sport. Sie werden voll Energie sein.

İdmanla məşqul olun. Siz enerji dolu olacaqsınız.

Burada da "Sport treiben" (idman etmək) və "voll Energie sein" ümumi sağlamlıq klassemələri və komponentlər bir-birilə şərt (*wenn - dann*) əlaqəsindədir. Bu mikromətdə komponentlər arasında bərpa oluna bilər əgər bağlayıcısı semantik proqressiyanın şərt yönümlü olmasının sübutudur. Bağlayıcı vasitənin işlənməsində

isə cümlə ardıcılığının rolu böyükdür. Verilən nümunədə cümlə ardıcılığı əksinə olsaydı, komponentlər birmənalı şəkildə *wenn* - əgər şərt bildirən bağlayıcı ilə bir-birlərinə bağlanardılar.

- Fakt, hərəkət © əsaslandırma (*reason*)

əlaqəsinə görə koherensiyanın və ya semantik proqressiyanın daha bir növü müəyyənləşdirilir. Bu zaman mikromətnin proqressiyanın növbəti cümlələr sayəsində məlum olur, yəni ikinci və yaxud sonrakı komponentdə verilən informasiya mikromətnin informativliyində əsas rol oynayır. (Pörings/Schmitz 2003, s.209)

Ich gehe in den Wald. Der Spaziergang ins Grüne ist gesund.

Mən meşəyə gedirəm. Yaşılıqda gəzinti sağlamlıqdır.

Bu mikromətn daxilində verilmiş birinci komponent *in den Wald gehen* (*meşəyə getmək*) ilə mətnin semantikasi, koherensiyası naməlum qalır, lakin daha sonrakı komponentdə hərəkətin əsaslandırılmasını ifadə edən *Spaziergang ins Grüne ist gesund* (*Yaşılıqda gəzinti sağlamlıqdır*) ifadəsi ilə mikromətnin anlatmaq istədiyi fikir anlaşılır. Və bu misalda *gehen - Spaziergang, getmək-gəzinti ifadələri* eyni semantikaya məxsus olan hiporonimlər kohezivə vasitələridir ki, iki komponenti bir-birinə qarşılıqlı şəkildə bağlayır.

- Koherensiyanın Mann/Thompsona görə növbəti əlaqə tipi ardıcılıqdır (*sequence*). Bu əlaqə tipinin köməyi ilə bir mikromətn daxilində eyni tema komponentlər arasında müxtəlif zaman ardıcılıqlı hərəkətlər şəklində verilir. Mətnin temasının komponentlərdə zaman ardıcılığı şəklində verilməsi təsnifatı Azərbaycan dilçiliyində də rast gəlinəndir. Verilmiş fikri belə bir misalda nəzərdən keçirək:

Gestern ging ich in den Hörsaal. Ich suchte mir einen schönen Platz ganz vorne. Dort setzte ich mich hin.

Dünən mən dinləmə zalına getmişdim. Özümə lap qabaqda yaxşı bir yer axtardım. Orda əyləşdim.

Göründüyü kimi hadisənin baş verməsi hər komponentdə ardıcılıq əlaqəsi prinsipi əsasında verilmişdir. Belə semantik proqressiyaya, adətən, nəsr nümunələrində rast gəlinir.

- Daha bir semantik əlaqə növünü konkretləşmə adlandırmaq olar. Bu bağlılıq əsasında qurulan mikromətnlərdə əvvəlki komponent sonra gələn

cümlə, və ya cümlələr ilə daha ətraflı izah olunur, daha dəqiq desək, konkretləşdirilir. (von Polenz, 1988, s.272)

Bu zaman sonrakı cümlədə əvvəlki cümlənin hansısa bir elementinə aid detallı informasiya verilir. (Pörings/Schmitz 2003,208)

Mann/Thompson tədqiqatlarına görə isə (1986, s.63-65) bu semantik proqressiya, ümumilikdə, təsvir məqsədli mətnlərdə rast gəlinir və sonrakı komponentlər vasitəsilə əvvəl verilmiş situasiyaya əlavə məlumat təqdim olunur. Qonşu komponentlər arasında adı çəkilən əlaqə aşağıdakı formalarda ola bilər:

- Bütöv – hissə (whole - part). Semantik proqressiyanı yaradan bu tip əlaqə növünə misal gətirək:

Die Uni Würzburg ist hervorragend. Die deutsche Sprachwissenschaft ist dort spitze.

Würzburg universiteti möhtəşəmdir. Alman dilçiliyi orda zirvədədir.

İkinci komponentdə verilmiş semantika birinci komponentdəki bütövün bir hissəsini təşkil edir.

- Ümumi bir proses/hadisənin addımbaaddım açıqlaması (*process - step*) növü

bir semantik əlaqə növüdür.

Wir wollen Kuchen backen. Ich hole zuerst Milch und Eier.

Biz piroq bişirmək istəyirik. Mən ilk olaraq süd və yumurta gətirirəm.

Birinci cümlədə verilmiş məlumat növü cümlədə tək-tək etaplarla aydınlaşdırılır və burada koheziya hiperonim əlaqəli sememlərlə (*Kuchen zu backen und Milch und Eier*) ifadə olunub.

- Əşya/Şəxs – xüsusiyyət (*object - attribute*) növü bütöv koherensiya əlaqəsi kimi müəyyənləşdirilir.

Ich bin Offizier Jordan. Ich bin 1952 geboren und habe 1970 die Polizistenschule besucht.

Mən zabıt Jordanam. Mən 1952-ci ildə anadan olmuşam və 1970-ci ildə polis məktəbinə getmişəm.

Birinci komponentdə verilmiş hər hansı əşya və ya şəxs növü komponentlərdə xüsusiyyətlər

və ya ona məxsus faktlar şəklində açıqlanır. Mikromətn daxilində bu əlaqə əsasında birləşən cümlələr arasında alman dilinin *übrigens* və ya *und zwar* bağlayıcılarının işlənməsi mümkündür. Azərbaycan dilində isə bu hal üçün zəruri olan bağlayıcılar, aydınlaşdırma əlaqəli bağlayıcılar olardı.

- Məlumatın yenidən, lakin başqa formada verilməsi də semantik proqressiyanın,

koherensiyanın ifadə forması kimi müəyyənləşdirilir. Propozisiyanın aydınlaşması üçün alternativ ifadə üsulu rolunu oynayan növbəti cümlələr əvvəlki cümlədə verilmiş məlumatı daha genişləndirilmiş, konkretləşdirilmiş formada resipientə/oxucuya çatdırır. Bu mənada koherensiyanın bu formasına məzmun cəhətdən yenidən üzə çıxan məlumatın ifadə olunması zərurətində müraciət olunur. Bu zaman əvvəlki cümlədən istinad olunan hər hansı söz və yaxud ifadə növü cümlədə ya sinonim kimi, ya da semantik dəyişikliyə uğrayaraq öz əksini tapır. İlk cümlədə verilmiş informasiya sonra gələn cümlələrdə yenilənmiş şəkildə təsvir olunur. Bu zaman ilkin və sonrakı məlumat eyni propozisiyaya qulluq edir, sadəcə dilin ifadəliliyini artırır. (Gülich/Kotschi 1987:33. Vgl. „Reformulierung“ als „paraphrasierend, präzisierend oder korrigierend Äußerungen“ bei Schreiber 1999:226)

Er hat mich geschlagen. Ich wurde wirklich von ihm geprügelt.

O məni döydü. Mən həqiqətən onun tərəfindən çarpıldım.

Bu mikromətn komponentlərində leksik koheziya *schlagen (döymək) –prügeln* (çarpmaq) leksemləri vasitəsilə ifadə olunub. Eyni situasiyaya qulluq edən hər iki leksem bir-birinin tam sinonimi olmasa da, kontekstdə sinonim olaraq işlənməmişdir. Növbəti leksem özündə daha konkretləşdirilmiş informasiya daşdığı üçün ardıcıl işlənen komponentlərdə informativlik daha yüksək olur. (Erben 1980, s.76)

- Əsas fakt © nəticə (*circumstance*)

Mikromətni təşkil edən ilk cümlə özündə müəyyən situasiyanı, hadisəni və yaxud kontekstin əsas ideyasını daşıyır. Növbəti cümlələrin ifadə etdiyi məna yəqin ki birinci

cümləyə bir növ əlavə qeyd kimi işlənir. Z.B. *Ich bin in Norwegen per Anhalter gefahren. Kaum jemand hat mich mitgenommen.*

Bu kiçik mətn nümunəsində *per Anhalter fahren – mitnehmen* leksik koheziya nümunələrini görə bilərik. Və işlənmiş növbəti cümlə ilk cümlədəki əsas fikrə bir açıqlama məzmunu daşıyır.

- Səbəb ⊗ nəticə (*cause*) əlaqəli semantik proqressiya. Mikromətn daxilində baş vermiş situasiyanın səbəbi ilkin cümlədə ifadə olunur.

Es gab letzte Woche einen großen Erdrutsch. Die Leute haben keine Elektrizität mehr.

Ötən həftə böyük torpaq sürüşməsi olub. İnsanların elektriki kəsilib.

Cümlədə işlənən *Erdrutsch – keine Elektrizität mehr* ifadələri bədbəxtliyi ifadə edən klassemlərdir. Birinci komponentdə ötən həftə torpaq sürüşməsinin olduğunu, ikinci komponentdə isə *sakinlərin elektriksiz qaldığı* ifadə olunub. Beləliklə, cümlələr arasındakı əlaqənin səbəb - nəticə olaraq ardıcılığı nadir hallarda əksinə inkişaf edə də bilir. Dialoqdan bir parçaya nəzər salsaq:

Bring mal ein bisschen Pulver mit. Ich hab nämlich zu wenig Pulver.

Özünə biraz istiot gətir. Məndə çox az qalıb.

Bu misalda ikinci komponentdə səbəb (istiotun az olması), birinci komponentdə nəticə (bununla bağlı olaraq *bir az daha istiotun istənilməsi*) verilərək əlaqə istiqaməti əksinə formadadır.

- Mann/Thompson təsnifatına görə növbəti əlaqə növü təsdiq-ziddiyətdir (concession).

Bu koherensiya əlaqəsində ilk komponent müəyyən bir faktı ifadə edir, ikinci komponent isə birincidə ifadə olunan fakta əks olan bir fikir irəli sürür. İkinci komponent/lər vasitəsilə təsdiqini tapan bir hadisəyə zidd məlumat verilir. Bununla da hər iki komponent, hər iki gerçəklik arasında ziddiyyət yaranır. Misala diqqət yetirək:

Meine Lateinprüfung ist schon lange her. Ich beherrsche die grammatische Terminologie immer noch.

Mənim latın dili imtahanımdan çox vaxt keçib. Mən qrammatik terminologiyayı hələ də xatırlayıram.

Mikromətdə işlənmiş hər iki komponentin daxilində olan zaman zərfliləri *schon lange her* (çoxdan) və *immer noch* (hələ də) öz-özlüyündə kontrastiv mənə daşıyır. Bu nümunədə mikromətn daxilində işlənmiş komponentlər arasında güzəşt əlaqəli *trotzdem* (*hərçənd, buna baxmayaraq*) bağlayıcısından istifadə etməklə semantik proqressiyaya aydınlıq gəlmiş olar. (Polenz 1988, s.271)

Yəni:

Meine Lateinprüfung ist schon lange her, trotzdem beherrsche ich die grammatische Terminologie immer noch.

Hərçənd mənim latın dili imtahanımdan çox vaxt keçib, mən qrammatik terminologiyayı hələ də xatırlayıram.

- Baza biliklər (*background*)

Birinci komponentdə ifadə olunmuş fakt növbəti komponentdə dünyəvi biliklərə əsaslanaraq ətraflı izah olunur.

In diesem Jahr wird Goethes 250. Geburtstag gefeiert. Er ist der größte deutsche Dichter.

Bu il Qötenin 250-ci doğum günü qeyd edilir. O böyük alman şairidir.

Komponentlərdə istifadə olunan *Goethe (Qöte) – der größte Dichter* (böyük şair) klassemləri dünyəvi bilik bazasına əsaslanaraq komponentləri bir-birilə bağlayır. Bu zaman ikinci cümlə birincinin yalnız anlaşılması üçün deyil, həmçinin onun daha ətraflı, daha informativ olmasına xidmət edir.

- Təzad əlaqəli semantik proqressiya (*antithesis, These - Antithese*).

Koherensiyanın bu əlaqə tipində ilk komponent vasitəsilə ifadə olunan informasiyanın növbəti komponent/lərdə əksi iddia olunur, bir növ təzad irəli sürülür.

Das Buch behauptet, dass es alle Bäume in Indiana beschrieben. Es gibt keine Eiche in diesem Buch.

Kitab iddia edir ki, İndianadakı bütün ağaclar təsvir olunub. Bu kitabda palıd yoxdur.

Belə əlaqə formasında komponentlər daxilində kontrastiv bağlayıcıların iştirakı (məsələn, *zwar – aber* (çünki, amma)) heç bir semantik proqressiya

olmadan da hökm-təzad əlaqəsindən xəbər verir. Koherensiyanın bu əlaqəsi öncə verilən təsdiq-ziddiyyət əlaqə formasından daha aydın seçilən olması ilə fərqlənir.

- Alternativlər (hər hansı ba.qa eine Möglichkeit – andere Möglichkeit)

Koherensiya əlaqələrinin davamı olaraq alternativ əlaqə tipinə Mann/Thompson (1986) tədqiqatında rast gəlinir. Növbəti komponentlər birinci komponentə alternativ olaraq istifadə olunur. Bu onu deməyə əsas verir ki, paralel işlənən cümlələr eyni situasiyaya fərqli imkanlar irəli sürür, beləcə bir-birinə qarşı qoyulur. Məsələn:

Nimmst du oft Vitamine, oder isst du lieber Obst und Gemüse.

Oder:

Gehst du ans Land oder bleibst du auf See. Das ist eben gar nicht ohne weiteres durchzuführen.

Birinci nümunədə komponentlərdə ifadə olunan meyvə-tərəvəz və vitaminlər arasında, ikinci nümunədə kənd və dəniz arasında seçim irəli sürülərək alternativlik yaradır. İstifadə olunan *oder* bağlayıcısı mikromətn daxilində hansı koherensiya əlaqəsinin istifadə olunduğu haqqında semantikasız da xəbər verir.

Həç bir bağlayıcının işlənmədiyi halda belə *oder*, *das heisst* bağlayıcılarının bərpası mümkündür. (von Polenz 1988, s.270)

Semantik proqressiya adlanan dil anlayışına bir çox yöndən xarakteristika verilə bilər. Semantik proqressiyada əsasən hadisələrin bağlılıq istiqaməti düzünədir. Təzad xarakterli komponentlər burada istisna təşkil edir, belə ki, bu zaman əks istiqamət öncəlik təşkil edir. Növbəti cümlələrdəki yeni informasiya köhnə informasiyanın verildiyi əvvəlki cümləni bir növ təkrar edir. Burada söhbət Mann/Thompsonun irəli sürdüyü kimi yalnız qeyri dil vasitələrindən deyil, həmçinin sintaktik mətn əlaqəsi olan koheziya vasitələrindən və onların yaratdığı semantik mətn əlaqəsi – koherensiyadan gedir. Semantik proqressiyanın formalaşması üçün bağlılıq yaradan vasitələr, bağlayıcılar çox vacib rol oynayır. Mətn sintaksisində komponentlərin bir-birilə əlaqələnməsində köməkçi vasitələr

xüsusi bağlılıq yaradan elementlərdir. Bu elementlər vasitəsilə mətn semantikasına daha aydın nəzərə çarpır və qarşılıqlı əlaqəli mətn proqressiyası baş tutmuş olur.

Nəticə və dəyərləndirmə

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, semantik proqressiya mətn komponentlərinin qarşılıqlı koheziv əlaqəsindən yaranır. Belə bir mülahizə isə bir daha sübut etmiş olur ki, mətn adlandırdığımız sintaktik bütöv forma və semantikanın, koheziya və koherensiyanın qarşılıqlı əlaqəsindən ərsəyə gəlir. Hər hansı birinin çatışmadığı təqdirdə dilçilikdə nə linqvistik vahid olan mətndən, nə də mətnin ilkin funksiyası olan kommunikativlikdən söhbət gedə bilməz. Mətn daxili əlaqələr bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdə olaraq bir-birini şərtləndirir. İzahı verilən Mann/Thompson tədqiqatına görə mətn daxilində komponentlər arasında müxtəlif semantik bağlılıqlar mümkündür və bu təsnifata nəzər salaraq bir daha aydın gördük ki, bir çox hallarda semantik proqressiyanın, digər bir terminlə desək koherensiyanın varlığı üçün koheziya vasitələri bir şərt rolunu oynayır. Bu qarşılıqlı bağlılıq son dövrlərin ən çox araşdırılan mövzusu olmaqda qalır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. ABDULLAYEV, K.M. (1998) Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri, Bakı, 282 s.
2. BLÜML, Karl, (1992), *Textgrammatik für die Schule. Zu einem umstrittenen Kapitel der neuen Deutschlehrpläne*, Österreichischer Bundesverlag, Wien
3. BRINKER, Klaus, (1985) *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Erich Schmidt Verlag, Berlin
4. BUSSMANN, Hadumod (1983) *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 1. Aufl. Stuttgart, Kröners Taschenausgabe 452
5. DE BEAUGRANDE, R./DRESSLER, W. (1981) *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen, Niemeyer
6. ERBEN, Johannes (1980) *Deutsche Grammatik. Ein Abriß*. 12. Aufl. München: Hueber
7. GÜLICH, E./KOTSCHI, Th. (1987) Satz, Text,

- sprachliche Handlung, Berlin, S.199-261
8. HALLIDAY, M./ HASAN, R. (1976) *Cohesion in English*, London, Longman
  9. HESSE, H. Seçilmiş əsərləri. Tərcümə edənlər: Hacıyev, V., Qurbanlı, Ç., Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 536 səh.
  10. LINKE, A./NUSSBAUMER, M. (1996) *Studienbuch Linguistik*. Tübingen, Niemeyer
  11. MANN, William C./THOMPSON, Sandra (1988) *Rhetorical structure theory. Toward a functional theory of text organization*, *Text* 8/3. S. 243-281
  12. POLENZ Peter von . de Gruyter (1988) *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*, Berlin, 2. Auflage
  13. PÖRINGS, Ralf/SCHMITZ, Ulrich (2003), *Sprache und Sprachwissenschaft. Eine kognitivorientierte Einführung. 2., überarbeitete und aktualisierte Aufl.* Tübingen, (Narr-Studienbücher)
  14. VAN Dijk, T. A./KINTSCH, W. (1983) *Strategies of Discourse Comprehension*, New York, Academic Press
  15. VATER, Heinz (1997), *Determination im Deutschen und im Polnische*, S.215-229

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

About the life and creativity of Hajimolla Mahammad Nakhchivani, a great representative of the XIX century

Sabuhi Ibrahimov

Fund of manuscripts of Nakhchivan Branch of the National Academy of Sciences of Azerbaijan., Azerbaijan, e-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

Abstract

The article studies the life and work of Haji Molla Mahammad Nakhchivani, who is important for the study of manuscripts about Nakhchivan in the late 19th and early 20th centuries, which are still unknown to the scientific community. Thus, the structure, philological-textological analysis and palaeographic features of his works "Sahabad-Dumu", "Kashkulun-Nur", "Mazahir al-Anwar", "Gurratul-Absar", "Durratul-Abrar" were widely studied and certain scientific conclusions have been reached. Based on the research, it was determined how rich and comprehensive the creative activity of H.M Nakhchivani is. Also, along with the structural analysis of these works, which are a valuable product of his intense creative work, it was determined that their palaeographic features are even more scientific for the modern period. Purposeful research on the life and work of prominent scientists formed by the Nakhchivan environment in the late nineteenth and early twentieth centuries shows that authors with truly rich knowledge and skills beme indelible figures in history. The works of Nasreddin Tusi, Ekmeleddin Nakhchivani, Najmaddin Nakhchivani, Hindushah Nakhchivani, Nematullah Nakhchivani, Mahammadali Nakhchivani, Huseyn Javid, Mirza Jalil, Mahammad Taghi Sidgi, Mammad Said Ordubadi and others, who made remarkable efforts in enlightening of Azerbaijani people, could find their worthy place. The works of such well-known personalities have found their rightful place. Any work written by them was included in the list of pearls of human culture and has been serving mankind for centuries. These valuable sources of philosophical, literary, artistic, scientific, historical and logical ideas created by our thinkers save their value by passing down from generation to generation as our national treasure. One of such thinkers is Haji Molla Mahammad Nakhchivani, who was born in Nakhchivan in the late 19th and early 20th centuries and received material and spiritual nourishment from this land.

Keywords: Haji Molla Mahammad Nakhchivani, philological-textological, work, structure, palaeographic, manuscript, text, feature.

Citation/Atıf: IBRAHİMOV, S. (2022). About the life and creativity of Hajimolla Mahammad Nakhchivani, a great representative of the XIX century. *International Journal of Language and Awareness*. 1(2), 49-55. DOI: 10.33390/ijla.1895

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Sabuhi Ibrahimov
E-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

INTRODUCTION

Manuscripts, which are precious resources of the cultural treasure that have reached our time, have an unparalleled role in conveying the literary history of the past to our contemporaries and in educating the younger generation. From this point of view, researching and presenting the works of classical Azerbaijani thinkers, including Nakhchivan poets and writers, to the public is one of the important issues ahead.

Logical-philosophical motifs in the literary schools that arose in the ancient land of Nakhchivan are often encountered in the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, despite the fact that they occur mostly from the Middle Ages. This causes a great interest for the philological and textological processing of manuscripts about Nakhchivan for our time. So, when we take a deep look at certain philosophical aspects of history, it becomes clear once again how wide and comprehensive the philosophy of history is. For this, it is required to expand scientific research related to the study of written monuments. Thus, as in the whole of Azerbaijan, the roots of Muslim culture in Nakhchivan go back to the 7th century. Starting from the second half of that century, prominent representatives of Nakhchivan, who settled in various scientific, educational and cultural centers of the caliphate, wrote their works in Arabic, while the authors living in the territory of ancient Nakhchivan began to write and create in Arabic only from the 10th century. Later, the change of historical conditions led to the enrichment of Nakhchivan literature and culture, the emergence of a literary field written in Persian and Turkish languages, along with Arabic.

Books used in Nakhchivan In the late 19th and early 20th centuries, some authors preferred to write their works in Arabic, Persian, and Turkish. One of the authors who wrote his works in Azerbaijani, Arabic and Persian languages is Haji Molla Muhammad Nakhchivani, who lived and created in the 19th and 20th centuries. The author's works have not yet been delivered to the scientific community. Our research on this is new and the article provides enough information about it.

1. Life and creativity of H.M. Nakhchivani

Purposeful research on the life and work of prominent scientists formed by the Nakhchivan environment in the late nineteenth and early twentieth centuries shows that authors with truly rich knowledge and skills became indelible figures in history. Researches were carried out in several directions on the research of the books of the prominent Haji Molla Mahammad Nakhchivani (1844-1923), who took a worthy place among Nakhchivan authors, preserved in the Manuscripts Fund of the Nakhchivan Branch of ANAS and it was found out that the author's five books have been published so far. One of these books was written in Azerbaijani, the other in Azerbaijani, Arabic and Persian, and three in Persian. According to printing features some of his works were printed/published in the form of "custod", "pagination" (ie. the first word of the line is written in the lower left corner of the page before the end of the last line and the second line is written before the end of the last page) form and some were written in simple form. The author's works were mainly written with examples of calligraphy. Thus, according to the requirements of the period, the printing characteristics of old printed books; scientific books were published in Arabic, fiction books in Persian, and traditional books in Azerbaijani, which in turn had a wide range of readers. Although it is not known when Haji Molla Mahammad Nakhchivani was born and when he died, locals say he was born in the Shahab neighborhood of Nakhchivan in the mid-19th century. His interest in science and education made him interested in studying in Najafi-Ashraf. He returned to his native Nakhchivan and became the preacher of Nakhchivan "religious leader, akhund, veteran". It is undeniable that he was with the people in 1905-1906, as well as in 1918-1920, and showed strong resistance to provocative enemies.

Unfortunately, it was not possible for this intellectual to stay in Nakhchivan after 1920, and he moved to Najafi-Ashraf, where he lived, but did not consider himself a stranger in a foreign country and perfected his science "عاجلا بصنم" that is; - He was promoted to the position of Deputy Head of the University, Vice-Rector" and worked in this position.

2. Important works of H.M Nakhchivani

Haji Molla Mahammad Nakhchivani's first book, which formed the basis of his religious and scientific work, was "Sahabad-Dumu" (Tears of the Clouds) in 1309 AH (1887 CE) (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1309). Along with the history of Islam, the work considers the features of the Karbala event, the chronological sequence of any event that took place in it, and as a result, the existence of universal ideas, the assessment of national and spiritual values, moral values and human values.

The author's second book was "Kashkulun-Nur" (Light pot) in 1312 AH (1892 CE) (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1312). The book is full of instructive sayings, exhortations, verses from the Qur'an, hadiths and some historical events. The work is mainly written in three languages: Azerbaijani, Arabic and Persian.

The author's third book "Durratul-abrar" (Unspoken pearl words) was published in 1315 AH. (AD - 1894) (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1315). The work is written mainly in Persian with a calligraphic pattern. This book by H.M. Nakhchivani is rich in valuable information. The author describes the formation of the social environment of Nakhchivan in a pure and healthy way, behaving on the basis of logical, scientific understanding, many areas of the thought process, the spiritual sphere and so on. In order to develop it, he turned to very deep and at the same time interesting sources. The scientific and philosophical feelings and manifestations of the mind experienced in the work are unreplacable.

The fourth "Gurratul-Absar" ("Light of the Eyes") of Haji Molla Mahammad Nakhchivani was written in 1318 A.H. (1896) is also of special scientific (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1318). The manuscript reflects Islamic philosophy.

The fifth work of Haji Molla Mahammad Nakhchivani "Mazahir al-Anwar" ("Places where the light appear") was published in 1317 A.H. (AD - 1898) (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1317). This work, in essence, expresses deep thoughts and issues that are considered necessary in the field of Muslim education of the time. We also see the connection of several historical events related to Nakhchivan in the work. Thus, Muzaffaraddin Shah's visit to Nakhchivan and its holy places

to France is widely mentioned in the work. The work even mentions in detail that he "traveled to Nakhchivan via the Julfa Bridge and then to France" (دم حم الم جاح ین اوج خن) (1317: 245) The manuscript also states that a profound poem was written about his arrival in Nakhchivan. "This poem was written in honor of Sultan Muzaffaraddin Shah's arrival in Nakhchivan, which is famous for its beauty and grandeur, crossing the Julfa Bridge, and from there to France" (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1317: 249).

3. Philosophical aspects of "Gurratul-Absar"

The author commented on national and spiritual values, national culture, philosophical worldview, as well as cultural heritage in the form of "Quarter" (ie, four symbolic, quartet). The author describes the earth, sky, oceans, rivers, letters, angels, heavenly books, etc. in the work. talked about. The logical essence of each word, which is enumerated by four signs, is that the book "Gurrat al-Absar" is related to the events consisting of four chapters. After the introduction, the first chapter reflects the life and work of the Prophet Muhammad, the creative founder of Islam, his achievements during his 23 years of prophecy and his hard struggle. The second chapter provides detailed information about the virtues of Hadrat Ali (as), his birth in the Ka'bah, the miraculous house of God, his martyrdom in the mosque in the house of God, being a worthy guardian of our beloved Prophet, and his heroic deeds in Islam. The third chapter describes in detail the tragedies that befell the beloved daughter of the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him) after her father, and the unbearable loss that befell her, and the reasons for her death. In the fourth chapter, the glorious life of Imam Hasan (as), his virtues, and the great tragedies that befell him are explained in several stages. Haji Molla Mahammad Nakhchivani's work "Gurratul-Absar" is of special scientific importance. The manuscript covered many areas of Islamic philosophy. The author states that God really has four attributes: Akhyar (benevolent), Abrar (truthful), Qadir (mighty) and Qahhar (strong enough), and Arshiazimi (the ninth and greatest of the thrones of Allah). He placed the throne on these pillars and decided and exalted it (الم جاح ین اوج خن) (دم حم 1317: 249).

1318: 3).

The words "Subhanallah", "Praise be to Allaah" and "La ilaha illallah" and "Allaahu akbar" (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 3) contain the four most beautiful and honorable tasbihs in remembrance of man day and night. He singled out the biggest holidays in the Muslim world, Eid al-Fitr, Eid al-Adha, Juma, and Qadir al-Khumm. The four Muslim months are have special value in the sight of Allah, and it is haraam to wage war, shed blood, create war and conflict during this month, which are the months of Dhul-Hijjah, Dhul-Hijjah al-Haram, Muharram al-Haram and Rajab al-Murajab. Allah's great name, "Bismillahir-rahmanir-rahim," refers to the flow of four springs and water with different tastes: "The first is the fountain of mim, which flows from the white part of the eye, which is literally called the fountain of water; the second is the "ha" fountain flowing from the whites of the eyes, which is called the "fountain of milk" after the letter "Allah"; the third is the "mim" fountain flowing from the white of the eye, which is called the "fountain of wine in paradise" with the letter "rahman"; the fourth is the "mim" fountain flowing from the white part of the eye, which he called "the fountain of honey" as a letter of the word "rahim" (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 3).

"Allah Almighty has created four great rivers in the world, of which the Euphrates, the Nile, the Jeyhun (Amur River) and the Seyhan (Syrdarya) rivers" (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1312: 3).

It is also narrated in the book from the book Kafi that the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him) said: There are four signs of misfortune: perversion, treacherous heart, worldliness and persistence in sinning (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 3).

There are only four places in the world from East to West where the traveler prays in the whole form: The Sacred Mosque (Mecca, the House of the Kaaba), the Prophet's Mosque (Medina), the Kufa Mosque (Najafi Ashraf) and Karbala mosque (Karbala)" (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 3).

There are four angels who are closest to God and have special places: "Gabriel, Michael, Israfil and Azrael (peace be upon him)" (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 4).

There are four obligatory prostrations in the Qur'an that every Muslim should listen to when he hears them, and it is haraam for an unclean person to recite them. (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 4).

Four basic heavenly books were sent to the four prophets: "The Psalms of David, the Torah, Moses, the Bible, Jesus, and the Holy Qur'an, Muhammad" (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1318: 4).

4. Structure and palographic features of work "Kashkulun-Nur".

The subject of research, Haji Molla Mahammad ibn Mashhadi Baba bin Bayramali Kangarli Nakhchivani is a book called "Kashkulun-Nur" ("Pot of Light") written in 1312 AH (AD - 1892). The author describes not only the formation of the Nakhchivan social environment, but also human principles of human ideas in a pure and healthy way, behavior based on scientific understanding, many necessary areas of the method of thinking, the spiritual sphere, the function of the philosophical worldview, etc. has turned to many rich sources in terms of development. The scientific and philosophical feelings experienced in the work, the manifestation of the mind and thinking are unshakable. Prominent philosopher-scientist Nasreddin Tusi, who played a significant role in the formation of the socio-political and cultural environment of Azerbaijan, said: "Although scholars have different views on thinking, the summary of all the definitions is that thinking is the fact that the human heart follows the goal from the beginning." (دَمَحَم الم ج ا ح ى ن ا و ج خ ن, 1312: 5).

The history of the creation of the text by man, who is considered the caliph of mankind, is also a part of his thinking, the embodiment of human perception, and the path, development, and path of the human heart from the beginning to the goal. Thus, first there was a word, a simple idea was expressed in the word, and then a sentence (finished idea) was formed from the words. First the sentence (finished thought) is drawn, then the sentences (finished thoughts) are multiplied (the text is created). Finally, it was necessary to memorize these sentences (text) and pass them on to others, and then to distant lands.

There is a need for writing for this. "This line of development began at the dawn of mankind and took place before the eyes of man and with the participation of man, as a result of human activity" (Adilov M. 2009).

Thus, the structure of Haji Molla Mahammad Nakhchivani's valuable text, which we approach from the point of view of thinking, consists of two parts, being a one-volume book. The first part is 188 sheets, starting from page 1 and ending on page 376. The second part, with 184 sheets, begins on page 1 and ends on page 368. The writing structure of the work is also different. Thus, each subheading, whether it is around a broad topic or a small topic, is written in bold and black letters. More information and comments on the topics covered are given in the margins of the page. These explanations suggest that the content of the work is based on deep meanings. This, in turn, means that the topics are very important in terms of eloquence and rhetoric. Although the work is in three languages in Azerbaijani, Arabic and Persian, the themes are reflected as an indicator of Azerbaijan's literary and artistic art, cultural life, philosophical worldview, logical thinking, moral principles and national-moral values. Although the features of the language are different, the shades of meaning are written in accordance with the traditions, life, beliefs and daily life of our people.

Also, in terms of structure, the examples of poems written in verse in the work are of great importance. Thus, the various examples of poetry written in verse were chosen differently from the others due to their nature and attracted in terms of the form of structure. Another distinctive feature of the work is that the poems written in different verses have a literary and traditional character due to their structure and form of writing. This is due to the fact that poetry is a form of literature based on a certain size and pattern. While the form of poetry belonging to each literary field is reflected in the work, the main preference is given to the form of poetry, which covers all types of poetry. The work covers various poetic motifs on the basis of poetic forms, including rubais, murabbes, nazirs, dubeyts and masnavi, as well as sinazans, poems, ghazals and nohas. The poems are written in Azerbaijani, Arabic

and Persian, as the topics are written differently depending on the language.

While paying attention to the palaeographic features of the work, it should be noted that, as in any field of research, ancient manuscripts are based on this type of character. Most of the manuscripts about Nakhchivan were written in Azerbaijani, Arabic and Persian. In particular, Haji Molla Mahammad Nakhchivani's book "Kashkulun-Nur" is very important due to its palaeographic features. Thus, the author, secretary, date, type of paper, color, line pattern, ink, language, size, bound cover (cover; leather, cardboard, plain paper), volume, page or page of the book are of scientific importance.

Scientific and palaeographic features can be different. In general, the scientific and paleographic study of manuscripts on the literary and cultural life of Nakhchivan is of great importance. From this point of view, a comprehensive study of the palaeographic field in the field of textual studies is necessary for the study and research of manuscripts about Nakhchivan. Of course, the word paleography means in Greek; palaios - ancient, old; grapho - means I write. As its name suggests, paleography is the study of ancient writing, regardless of the material on which it is written. According to the subject we have studied and the traditional view, the term paleography itself has several auxiliary areas:

- 1) Archeology - a field that studies the material composition of the monument.
- 2) Codicology (Latin; codex - book, logos - teaching, science) - studies ancient manuscripts and their destiny. Its main task is to prepare a wide range of auxiliary equipment for paleography, unified manuscript catalogs and special bibliographic information.
- 3) Archival studies - the purpose of which is the restoration and study of the funds of the ancient temple (synagogue, church and mosque), personal archives and collections.
- 4) Diplomacy (Greek; diploma - means a sheet, document) - studies ancient manuscripts, official manuscripts and correspondence.
- 5) Epigraphy (Greek; epigraphe - means writing

on something) - learns writings on solid material (stone, metal, reed, ceramics, etc.).

6) Numismatics (Latin; numisma - means a coin) - learns writings on coins.

7) Sphragistics (Greek; sphragis - means seal) - studies seals and their printed reflection.

Prominent textologist V.N. Shepkin writes about the features of paleography: "We consider paleography as a paleographic subject, not a branch of the historical-philological cycle. In this case, we follow the traditional definition. Paleography is a system of knowledge, but it goes back to the past." (Shchepkin V.N. 1967).

According to Ch. Lukotka's scientific-theoretical opinion, "the sciences called paleography and epigraphy are engaged in the study of the writing created by the human spirit" (Lukotka Ch.V. 1950). While paleography was mainly concerned with the study of manuscripts before the 19th century, methods of palaeographic analysis of written sources from the 19th and 20th centuries are currently being developed. This means that along with the study of books written by H.M. Nakhchivani, it gave a great impetus to the study of manuscripts on the literary and cultural life of Nakhchivan.

As can be seen, in one version, palaeography, as a separate field of science, studies the old writing engraved on all materials, while in the second version, the material on which the writing on it is important. In this case, palaeography is specifically concerned with the study of papyrus, parchment and paper material and the old writing (manuscript) on it, archeology by studying the written material, codicology by studying the manuscript itself, archival studies by studying personal archives and collections, diplomacy by studying archeographic documents, sphragistics by studying traces.

"It is not accidental that today the monuments written in Arabic are adopted by the Arabs, the monuments written in Persian by the Persians, and other Turks sometimes try to own the Azerbaijani monuments written in Turkish. In the modern era of national prejudice, a global problem such as the identification of all Azerbaijani manuscripts, regardless of their

language, the registration of their national affiliation and their acceptance into world science remains a pressing issue for Azerbaijani science. In order to solve this problem, first of all, the development of theoretical and practical issues of Azerbaijani paleography within the Islamic culture attracts attention as a necessary issue." (Adilov M. 2009).

Thus, paleography creates chances for the study of manuscripts on the literary and cultural life of Nakhchivan, as well as is important in terms of studying the palaeographic features of H.M. Nakhchivani's work "Kashkulun-Nur". The eminent textologist Barthold writes: "The history of writing, which is a theoretical field of palaeography, is a part of the cultural history of the people, more broadly, a part of the history of world writing and culture" (Barthold V.V. 1925).

The study of the palaeographic features of H.M. Nakhchivani's work "Kashkulun-Nur" tells about the rich history of the textual science of Azerbaijan. The palaeographic features of the work can be explained as follows.

Author's name: Haji Molla Mahammad ibn Mashhadi Baba Nakhchivani

Name of the work: Kashkulun-Nur

Date: 1312 = 1892

Calligraphy: Nashtalig-shikasta

Language: Azerbaijani, Arabic, Persian

Print

Beginning و اَمَعَ و اَمَلَ د ابعلا لبق دیوک نی نچ نی اوع و اوعار ای ب نب اباب ید هش م نب دمحم آللز و اعاطخ مهرشکا ظع اولاب ری هشل اولرکنک هفی اط نم ین اوجخن

ر هش 12 ی ف ین اوجخن مو حرم اباب ید هش م نب دمحم
1312 ب جرملا ب چر

Size: 34x21

Volume: 188 + 184 = 372 sheets

Color: White

Cover: Cardboard bound

Ink: Black

5. Philological and textological essence of "Mazahir al-Anwar"

From the end of the 19th century to the beginning

of the 20th century, some authors preferred to write in Arabic, Persian and Turkish. One of these works is "Mazahir al-Anwar" by Haji Molla Mahammad Nakhchivani, who lived and created in the XIX century. The work "Mazahir al-Anwar" (Places of Light) written by the author was published in 1319 AH. (AD - 1898) was printed on stone.

Unfortunately, the work of Mazahir al-Anwar by Haji Molla Mahammad Nakhchivani, who lived and created in the late 19th and early 20th centuries, has not been studied so far.

Although the author's biography is not mentioned in H.M Nakhchivani's books, his enlightenment traditions and kindness were widely spoken among the people. Haji Molla Mahammad Nakhchivani first of all developed his rich creativity on the basis of national and spiritual values. His deep thoughts, enlightenment traditions, philosophical feelings, knowledge and skills penetrated into the deepest layers of the time, led to the new scientific discoveries, writing of valuable books and valuable works. So far, his five main books have attracted more attention in his creative activity.

Other works written by the author, in essence, contain deep thoughts and reflect the issues and doctrines that are considered necessary in the field of Muslim education of the time.

Manuscripts, one of the valuable sources of cultural treasures, have an incomparable role in conveying the literary history of the past to our contemporaries and enlightening them. From this point of view, it is important to study and deliver to the people the works of classical Azerbaijani thinkers, including Nakhchivan poets and writers. From this point of view, Haji Molla Mahammad Nakhchivani's work "Mazahir al-Anwar", which is involved in the study, is one of the main sources of the issues and doctrines considered necessary in the field of Muslim education of the time, expressing deep thoughts. At the same time, we observe in the work that several historical events related to Nakhchivan are significant facts.

RESULTS

As a logical result of the research, it can be concluded that the rich creativity of Haji Molla Mahammad Nakhchivani and the philological-textological, as well as palaeographic structure of his valuable works were of great importance. The diversity of both philological-textological and paleographic features of the works is distinguished by its relevance. The structure and palaeographic features of the author's works are a valuable source for the development of Azerbaijani textual science.

Thus, as a result of the abominable ideological policy of scientific atheism for more than seventy years, prominent scientists of the Azerbaijani people were innocently exterminated, some were shot and some took refuge in the scientific centers of the Middle East, developing their knowledge and skills published their manuscripts.

We believe that the life and work of Haji Molla Mahammad Nakhchivani, the scientific study of his manuscripts will serve to scientifically assess the history of Nakhchivan culture and literature.

REFERENCES

1. ADILOV M. (2009). Azerbaijan paleography. Baku: Elm. 224 p.
2. KHAJA Nasreddin Tusi. (2002). Awsaful-ashraf (Description of the holders of honor). Baku: Nurlan.
3. BARTHOLD V.& .(1925). The place of the Caspian region in the history of the Muslim world. Baku: Izd. Society for the Study and Exploration of Azerbaijan. 342 p.
4. LOUKOTKA Ch.&. (1950). The development of the letter. M.: IL. 122 p.
5. SHCHEPKIN & (1967). Russian paleography. M.: Nauka. 246 p.
6. ص 560 ق.ه 1312 , روندا لوکوشک , دمحم الم جاح ین اوجخن
7. ص 377 ق.ه 1315 رارالا قرد دمحم الم جاح ین اوجخن
8. ص 602 ق.ه 1317 , راونا ال ره ازم , دمحم الم جاح ین اوجخن
9. ص 492 ق.ه 1309 ومڈلا باحس , دمحم الم جاح ین اوجخن
10. ص 546 ق.ه 1318 . راصبالا قرق دمحم الم جاح ین اوجخن

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Rus xalqının ictimai- sosial və mənəvi mədəniyyətinə Türk təsiri

Turkish influences on the social and spiritual culture of the russian people

Minaxanım Təkəli Nuriyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti., Azərbaycan, e-mail: profmris@gmail.com

Özət

Türk-Slavyan əlaqələri qədim köklərə, özünəməxsus zəngin xüsusiyyətlərə malik olan dərin münasibətlərdir. Hər iki xalqlar arasında olan bu möhkəm və təsirli münasibətləri şübhəsiz, yetkin dil, mədəniyyət əlaqələri doğrultmuşdur. Bu baxımdan Rus dilindəki Türk mənşəli alınmalar Türk-Slavyan əlaqələri tarixində həm dərin, həm də silinməz izlər olmaqla qədim tarixi münasibətlərin nəticəsidir. Bu əlaqələr sonrakı yüzilliklərdə daha da inkişaf edərək iqtisadi, ictimai, siyasi və mədəni sahələri əhatə etməklə Şərqi Slavyan, o cümlədən rus dilində və mədəniyyətində silinməz izlər qoymuşdur. Deyə bilərik ki, türk xalqları ilə slavyan xalqları arasında sıx əlaqələr hələ Miladın ilk yüzilliklərində – slavyan tayfa birlikləri dövründə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ardıcıl şəkildə davam etdiyindən bu ünsiyyət (istər iqtisadi, istər mədəni və s.) siyasi şəraitdən asılı olmayaraq daimi xarakterdə olmuşdur. Türklərin ruslara təsiri təkcə dildə deyil, antropologiyasında, adət-ənənələrində, mentalitetdə də öz təsirini tapmışdı. Bununla türklər cəsarətlə deyə bilərik ki, gələcək Rusiya imperiyasının dövləti, hərbi və iqtisadi əsasını qoydu. Lakin yaxın zamanlaradək Rus və ya digər Slavyan xalqlarının formalaşmasında, habelə dövlətçiliyinin təşəkkülündə və inkişafında türk faktorunun rolu sözün həqiqi mənasında danılmış, bu barədə tədqiqat xarakterli axtarımlar aparmaq yasaq sayılmışdı. Türk-Rus və ya qədim türklərin Şərqi Slavyan xalqları ilə olan hərtərəfli əlaqələrinin öyrənilib tədqiq olunması bu gün isə artıq yeni yanaşma tərzini, əvvəlkilərdən fərqli mövqe və habelə yeni baxış də tələb etməkdədir.

Əslində tarixi xarakterə malik olan bu təşəbbüs qonşu xalqlar arasında mövcud olan münasibətlərin tarixini öyrənməyə, habelə dilin tarixini, inkişaf mərhələləri və pillələrinin tarixi baxımdan mənşəsinə müəyyənləşdirməyə böyük imkanlar açır. Şərqi Slavyan dillərində işlənən və bu dillərə keçdiyi vaxtdan bəri bir neçə yüz illər boyu işlənmə müddətincə öz aktuallığını yenə də saxlamaqda olan türk mənşəli sözlərin mühüm qismini mədəni terminlər, xüsusən türklərdə sosial-mədəni həyatın erkən yetkinliyini göstərən sözlər yasa, yasak, yasovul, tamqa, tamojnya, denqi, yam (poçt yolu), surquç, kazna, tovar, bazar, arkan, basma, topor, barak, vataqa, palaş(ikiəgzizli qılınc), taqan, kabala, tarxan,

Citation/Atıf: NURİYEVA, MT. (2022). Rus xalqının ictimai- sosial və mənəvi mədəniyyətinə Türk təsiri. *International Journal of Language and Awareness*. 1(2), 57-62. DOI: 10.33390/ijla.1861

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Minaxanım Təkəli Nuriyeva
E-mail: profmris@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

yarlık, altın, tovarış, san (rütbə, ad-san), arba, oçaq, stakan, başnya, divan, kirpiç, utyuq, bulat, çuqun, bronza, fonar və s. təşkil edir. Şərqi Slavyan dillərinə keçdiyi vaxtdan bəri bir neçə yüz illər boyu işlənmə müddətincə öz aktuallığını yenə də saxlamaqda olan bu sözlər hazırda da qazanılan uğurları ifadə etməkdədir.

Açar sözlər: *şərqi slavyanlar; türk, mədəniyyət, rus*

Abstract

Turkish-Slavic relations are deep relations with ancient roots and rich features. Undoubtedly, these strong and influential relations between the two peoples have given rise to mature language and cultural ties. From this point of view, the acquisitions of Turkish origin in the Russian language are the result of ancient historical relations, having both deep and indelible traces in the history of Turkish-Slavic relations. These relations developed further in the following centuries and covered the economic, social, political and cultural spheres, leaving an indelible mark on the East Slavic, including the Russian language and culture. We can say that close relations between the Turkic peoples and the Slavic peoples began in the first centuries of Christmas - during the Slavic tribal associations. It should be noted that due to its consistent nature, this communication (whether economic, cultural, etc.) has been permanent, regardless of political circumstances. The influence of the Turks on the Russians had an impact not only on language, but also on anthropology, traditions and mentality. We can confidently say that the Turks thus laid the state, military and economic foundation of the future Russian Empire. However, until recently, the role of the Turkish factor in the formation of Russian or other Slavic peoples, as well as in the formation and development of statehood, was denied in the true sense of the word, It was forbidden to conduct research on this issue. The study of the comprehensive relations of the Turkic-Russian or ancient Turks with the peoples of the East Slavs today it requires a new approach, a different position than before, as well as a new perspective. In fact, this is an initiative of a historical nature to study the history of relations between neighboring nations, it also opens up great opportunities to determine the history of language, its stages and stages of development from a historical point of view. Developed in East Slavic languages and cultural terms (yasa, yasak, yasovul, tamqa, tamojnya, denqi, yam (poçt yolu), surquç, kazna, tovar, bazar, arkan, basma, topor, barak, vataqa, palaş (ikiəğızlı qılınc), taqan, kabala, tarxan, yarlık, altın, tovarış, san (rütbə, ad-san), arba, oçaq, stakan, başnya, divan, kirpiç, utyuq, bulat, çuqun, bronza, fonar and so on.) are an important part of words of Turkish origin, which have remained relevant for several hundred years since their transition to these languages, especially in Turks, words that indicate the early maturity of socio-cultural life. These words have remained relevant for several hundred years since their transition to the East Slavic languages, still describe the successes that have been achieved so far.

Keywords: eastern Slavs, Turkish, culture, Russian

Məlum olduğu kimi, yer üzündə elə bir dil yoldur ki, başqa dillərlə qarşılıqlı təsirdə olmasın; belə bir "saf dil" sadəcə mövcud deyil. Qonşu xalqlarla sürən qarşılıqlı münasibətlər – gündəlik məişət və həyatla bağlı mədəni, ictimai-siyasi, iqtisadi əlaqələr, bəzən də hərbi toqquşmalar – tarix boyunca hər zaman öz əksini bu xalqların dilində tapır, həm də bu qarşılıqlı təsir ən əvvəl bu dillərin lüğət tərkibində əks olunur. Odur ki, "başlıca müasir ictimai problemlərdən olan ədəbi dillərin zənginləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi" (2, s.11) işi böyük, davamlı əlaqələrdən xəbər verir. Bu təsirin nəticəsi, münasibətlərin xarakterindən asılı olmadan hər zaman, həmişə əhəmiyyətli

olmuşdur. "Diller arasında görülen bu tür kelime alış verişleri bütün dünya dilləri için sözkonusudur. Bunlar dillərin zənginləşməsinə olumlu katkıları olan bir ölçüyü ifadə eder" (3, s.12). "Şübhəsiz, bununla həmin dillərin söz xəzinəsi zənginləşir, ifadəlilik imkanları artır, ümumi qrammatik quruluşu dəyişir və dilin tərəqqisi və formalaşmasında bu proseslər hər zaman müsbət nəticələr verir. Əlavə etməliyə ki, tarixi xarakterə malik həmin proses qonşu xalqlar arasında mövcud olan münasibətlərin tarixini öyrənməyə, habelə dilin tarixini, inkişaf mərhələləri və pillələrinin tarixi baxımdan mənzərəsini müəyyənləşdirməyə böyük imkanlar açır. Rusların qədim epik abidəsi olan "İqor alayı haqqında dastan"ın ümumi lüğətində

ayrıca Türk leksikasini tədqiq edən Nikolay Baskakov hələ bu araşdırma ərafəsi məsələ ilə bağlı: “bütün poema boyu Türk folklor elementlərinin özünəməxsus mifologiyası, poetikası, cərəyan edən totemik hadisələr və s. təsviri davam edir” şəklində özünün əsaslı və bitkin rəyinə malik idi: Türk xalqları tarixinin, etnoqrafiyasının, mədəniyyətinin bir çox şəraitdə təəssüf ki, qaranlıq görünən keçmişin tarixi-mədəni faktları haqqında zəngin qaynaq göstəricisi ola biləcək Türk mənşəli elementlərin öyrənilməsi fikrimizcə günümüzdə öz aktuallığını daha çox hiss etdirməkdədir.

Ümumtürk mədəniyyətinin bariz göstəriciləri olmaqla yanaşı Türk etnik təfəkkürü ilə sıx bağlı olan sözlər Rus dilində adicə alınma sözlər təsiri bağışlamır; bunlar həm də bu dildə Türk milli leksikasının incəliklərinin, bir çox əsas xüsusiyyətlərinin – daşıyıcısı və eyni zamanda milli mədəni irsimizin göstəricisi olmaqla öz üstünlüklərini də nümayiş etdirirlər. (10, s.132) Çünki dilin inkişafı o dilin sahib olduğu cəmiyyətin – xalqın inkişafı ilə bağlı baş verir. Buna görə də bir dilin inkişafını yalnız xalqın inkişafı fonunda düzgün və aydın görülməli bilinər (2, s.12) *Çünki* “həm təbii, həm də ictimai hadisə olan etnos tarix boyu özünəməxsus əlamətləri qoruyub saxlamaqla yanaşı, başqa etnoslarla bu və ya digər dərəcədə qarşılıqlı əlaqədə mövcuddur” (6, s.17). Yaxın zamanlaradək Rus və ya digər Slavyan xalqlarının formalaşmasında, habelə dövlətçiliyinin təşəkkülündə və inkişafında türk faktorunun rolu sözün həqiqi mənasında danılmış, Türk etnos və dillərinin qədim və aparıcı mövqeyi bilərəkdən görməzliyə vurulmuş, türklərlə bağlı milli və ya siyasi-ideoloji mövzularda söz açmaq, tədqiqat xarakterli axtarışlar aparmaq yasaq sayılmışdı, desək yanılmaz. (6, s.22) *Türk-Rus* münasibətlərinin və ya qədim türklərin Şərqi Slavyan xalqları ilə olan hərtərəfli əlaqələrinin öyrənilib tədqiq olunması bu gün isə artıq yeni yanaşma tərzii, əvvəlkilərdən fərqli mövqe və habelə yeni baxış də tələb etməkdədir. Bir qayda olaraq rus elmi fikrində Bizans mədəniyyətinin onlara təsirini hətta mübaliğəli bir şəkildə bəyanı ciddi yer tutur. Lakin əsl həqiqət isə budur ki, ruslar daha əvvəldən geniş ərazilərdə məskən tutmuş türklərdən geyim və silah-əsləhə, şeir, nəğmə və nağılları, habelə hərbi sənətin örnəklərini, fikir və düşüncə tərzini əxz

edərək Bizanslardan özlərinə daha yaxın coğrafiyada bulunan türklərin öncül nailiyyətlərindən bəhrələnməmişdilər. Türk və Slavyan xalqları əsrlərcə bir dövlət tərkibində, və yaxud ümumortaq sınırlarına malik olduğu üçün bu xalqların dilləri biri digərinə qüvvətli təsir göstərmişdir. Müəyyən bir dövrdə türk təsiri, başqa bir dövrdə isə slavyan təsiri yüksək olmuşdur ki, bu da əlbəttə, ən əvvəl siyasi vəziyyət və bir sıra ekstralinqvistik səbəblərlə bağlıdır. Türk-Rus qarşılıqlı əlaqələrindəki bu “fövqəladə səbəblər”lə bərabər bu münasibətlərin sərbəllə bəhrələri çox olmuşdur; bu barədə türkoloq alim Kononovun obrazlı söylədiyi kimi, “Gah barış, gah da savaş xarakteri alan rus-türk əlaqələri və münasibətləri etnogenezdə və mədəniyyətdə, memarlıqda və ornamentlərdə, ev əşyaları və adət-ənənələrdə, məişətin bəzi detallarında, eləcə də Rus dilinin lüğət tərkibində: rus salnamələrində və “İqor alayı haqqında dastan”da, heyvandarlıq və ovçuluq terminlərində, soyadı və ləqəblərdə, toponim, hidronim və s. saxlanmış külli-miqdar şərq (başlıcası Türk dillərindən) alınmaları (8, s.17) çoxdan Rus dilinin bütün semantik qruplarına, terminologiyasına və onomastik sistemə yayılmışdır.

Bu fikirlərə qüvvət olaraq demək istəyirik ki, bir çox dillərdə, eləcə də Rus dilində işlənən Türk mənşəli sözlərin mühüm qismini mədəni terminlər, xüsusən türklərdə sosial-mədəni həyatın erkən yetkinliyini göstərən sözlər yasa, yasak, yasovul, tamqa, tamojnya, denqi, yam (poçt yolu), surquç, kazna, tovar, bazar, kabala, tarxan, yarlık, altın, tovarış, san (rütbə, ad-san), arba, oçaq, stakan, başnya, divan, kirpiç, utyuq, bulat, çuqun, fonar və s. təşkil edir. Şərqi slavyan dillərinə keçdiyi vaxtdan bəri bir neçə yüz illər boyu işlənmə müddətincə öz aktuallığını yenə də saxlamaqda olan bu sözlər hazırda da qazanılan uğurları ifadə etməkdədir. Çünki “dil xalqın mənəvi sərəvətidir və bu cəhətdən tamamilə təbiidir ki, hər bir dil mənsub olduğu xalqın tarixi ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Dil elə bir güzgüdür ki, xalqın tarixi, dünyabaxışı, adət-ənənələri, mədəniyyəti öz əksini həmin güzgüdə tapır. (1, s.3)

Rus dilində külli miqdarda türk mənşəli sözlər uzun zamanlardan bəri istər “tikinti materialı” kimi (rus dili tarixində türkiizmlər yüksək derivatlıq aktivliyi qazanmış (5, s.173), istərsə də

“obraz mənbəyi” kimi işlənmiş, tarixi-siyasi və ədəbi-mədəni vəziyyətlə şərtlənərək real tarixi hadisələri əks etdirmişdir. Türk dillərinin Rus dili ilə əlaqələri erkən əsrlərdən etibarən başlamışdır və davam etməkdədir. Bunun da nəticəsində Rus dilindəki Türk sözləri bu dilə türk-slavyan xalqlarının geniş və hərtərəfli əlaqələri nəticəsində həm yazı və həm də danışq dili vasitəsilə keçmişdir. Bu alınmalar elm və mədəniyyətin geniş sahələrinə aid olan müxtəlif terminlərdən və ümumişlək leksikada artıq bərkıyən, vətəndaşlıq hüququ qazanmış olan dil vahidlərindən ibarətdir. Əslində, dillərin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı bizim dərk etdiyimiz mənada “üstün dil”, “təsirə məruz qalan dil” kimi əks anlayışların fəvqündə elə bir təsir və üstünlüklər vardır ki, bu bizim alışmalı olduğumuz “üstün, hərtərəfli, qabil, zəngin dil” təsəvvürləri ilə əlaqəsi olmayan keyfiyyətdir. Bu, Türk sözlərinin Rus dilində yaratdığı həm sehrkar, həm cazibəli, həm də çox maraqlı ekzotik bir dünya – bununla yanaşı Türk sözlərinin daxili siqlətinin, ümumən Türk təfəkkür tərzinin üstünlüyü, qələbəsinin sonuçları idi.

Odur ki, bu məqsədlə çox qədim vaxtlardan Doğu Slav dillərində mövqə tutmuş Türk elementləri: geyim kultürü, hərbi işi, və ictimai həyatın zəruri sahələrilə bağlı yüzlərlə Türk sözlərini sadəcə lingvistik fakt kimi dəyərləndirmək birtərəfli təsir bağışlaya bilər. Türk xalqlarının dillərində işlənən çeşidli əşyaların, gündəlik zəruri vasitə adlarının; o cümlədən ev əşyaları və qiymət adlarının *Türk, Tatar, Noğay, Başkırd, Kırgız, Kazak...* isimləri ilə Rus kultüründə bulunması bunun tipik örnəklərindəndir: xalqın adı ilə birbaşa bağlı olan və bu adı daşıyanlar: казакин (kazakin, kazak üst geyimi, jaket növü); tarixən milli Türk xalqları alaylarında, məs., başkırdlarda hərbi üst geyimi), сибирка (Sibir kürkü); нагайка (qamçı, qırmanc; Noğay qırmancı; şallaq); татарка (Tatar qamçası); турецкая сабля (türk qılıncı; sabla); туркский барабан (türk barabanı); татарский столик (türk, tatar masası “alçaq, yastı masa”), нагайка (noğay qamçası); татарское зеркальце (tatar güzgüsü; ayna); татарский аркан (tatar arkanı “örkən”), habelə sənət: турецкий диван, (türk divanı); оттоманка, (Osmanlı divanı); турецкие узоры (türk naxışı); турецкие букеты (türk dəməti, buketi) toxuculuq məmulatında və tətbiqi sənət növlərində qablar vəs. üzərində rəsm olunan çiçək dəstəsi; турецкие огурцы, турецкий

боб (türk xiyarı “buta”, türk lobyası “saçaq”) dekorativ naxış, ornamentlər və s. bədii örnəklərdə Türk xalqlarının həyat və məişət tərzinin, mədəniyyət ünsürlərinin güclü təsirini bəyan etməkdədir. (11, s.21)

Bizim fikrimizcə, məhz buna görə də Rus dilində varlığını sürdürən külli-miqdar Türk sözlərinə dünya dillərində baş verən söz alınması və mübadiləsi məsələsinin tam eyni kimi baxmaq bu əlaqələrin xarakterini düz müəyyən etməməkdən, şərq slavyan dillərində türk elementlərinin güclü mövqeyini görməməkdən irəli gəlir. Bu güclü təsirin başlıca amili, Türk sözlərinin Rus dilinə ibtidadan “kitab dili” yolu ilə deyil, Rus xalq dilində işlənərək keçməsidir; bu təmas canlı münasibətlərin təzahürüdür. Zira “bu dildə müəyyən yayılma arealına malik olan baltizmlər və fin uqor alınmalarından fərqli olaraq türkiizmlər rus dilinin bütün şivələrində özünü göstərməkdədir” (12,s.81). Bu gün də Rus ədəbi dilindəki əsrlərlə bu dildə istifadə olunan: **curapki**//**jurapki** “yun toxunma corab”; **çemennik** “yem otu”; **donqus** (domuz) “abdal, sərsəri”; uşak “ögey oğul”; **talaşitsya** (təlaşlanmaq), **pazik** (oyun adı; paz sözündən); **korzun** “gürzə” sözündən (deyingən, bədrəftar(qadın)); **elban**//**elman** (yalman sözündən) “çətin, keçilməz dağ yamacı, zirvə”; **busoy**, busıy “boz”; **burçaq** “qırmızı noxud, mərci”; **boqara** bahar sözündən “yazlıq əkin”, boqarnoe zemledelie “bahar əkinçiliyi”, **burkun** “yem bitkisi”; **culma** (yolma sözündən) “qoyun dərisindən çıxan yun və b.k. *Türk sözlərindən daha artığı onun canlı qolunda- şeşitli ağızlarında də yaşamaqdadır.*

Demək ki, Rus dilindəki qədim Türk sözləri əslində alınma söz yox, böyük əksəriyyətlə Rus mühitində assimilə olunan qədim Türk xalqlarının dil yadigarlarıdır və bu mənada Rus dilindəki Türk sözlərinə tarixi fakt kimi yanaşmaq lazımdır. Bu çox sıx əlaqədir, dəqiq desək, bəlkə də müəyyən tarixi dövrdə türk mədəniyyətinin Rus mədəniyyəti içərisində mənimsənilməsi, tam şəkildə əriməsi dövrüdür. Rus dilindəki Türk mənşəli sözlər artıq bizə bu məlum tarixin faktları– sübutu və təzahürləri təsiri bağışlamalıdır.

Dil əlaqələri mədəni münasibətlərə yol açır. Eyni zamanda, Nikolay Baskakov Türk-Rus

əlaqələrinin daimiliyini, qarşılıqlı xarakterini göstərməklə bu münasibətlərin hərtərəfliliyini təmin edən cəhətləri daha da dəqiqləşdirməyə çalışaraq "İqor alayı haqqında dastan" da işlənən **bayan, bılvan (bolvan), div, bayar, çaga, sablya, çolka, teleqa, jemçug** ... kimi qədim *Türk* sözlərindən danışıqdan həmin kəlimələrin bir çox tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, Şərqi Slavyan dillərinə təkcə poloves-qırçaq dillərindən deyil, həmçinin cənubi Rus çöllərindəki oğuz türklərinin də dillərindən keçdiyini göstərirdi. (4, s.92) Məlumdur ki, qədim türklər qonşu xalqların, o cümlədən Şərqi Slavyan xalqlarının həyatının bir çox sahələrində, daha dəqiqi, isə hərbi, habelə dövlətçiliklə, mədəni sahələrlə əlaqəli həlledici mövqeyə malik olmuşlar.

Alman şərqşünası Menges "qədim ruslar Cənubi Rus çöllərinin türkcə danışan ən azı üç xalq ilə – qara klobuklar, poloveslər və peçeneqlərlə yaxın əlaqədə idilər, deyə (9, s.67) göstərdiyi kimi əlbəttə, *qədimTürk xalqları – peçeneqlər, poloveslər, torklar, berendeylər, qara klobuklar* hələ monqola qədərki qədim Rus tarixində və taleyində vacib rol oynamışlar. Hətta din-inanc ayrılığı belə bu dövrdə münasibətlərə təsir edə bilmirdi. "Bu xalqların əməli iştirakı qədim Rusiyada siyasi hadisələrin gedişini təyin edirdi. Belə ki, Kiyevin böyük knyazının drujinalarında qara klobuklar mühüm mövqələrdə idilər; hətta ölkənin hərbi vəziyyətində onların sayı 30 min nəfər döyüşçüyə çatırdı. Onlar Kiyev knyazları ilə düşmənçilik edən rus knyazlarına və onların müttəfiqi kumanlara qarşı *Kiyev knyazlarının ən sadıq müttəfiqi* idilər. (9, s.68).

Türklərin *Şərqi Slavyan xalqları tarixində təyinedici, hegemon bir mövqeyə malik olmaları* sübuta ehtiyac duyulmayan bir həqiqətdir. Belə ki, Dövlətin həyatında türklərin müdaxiləsi və iştirakı danılmaz tarixi həqiqətlər olub böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Zamanında "Orda hakimiyyəti *də Şərqi Avropada siyasi təsirə malik idi və Ruslara daim silahlı kömək göstərərək onlarla hərbi itti faqa girmişdilər; tatar qoşunları bu yöndə daim fəal münasibətdə bulunurdular*" (9, s.33). Köçəri tayfalar, berendeylər, torklar və başqaları – qara klobuk deyilənlər... lap qədim zamanlardan rus qoşunlarının atlı bölüklərinin təşkilində əsas mənbə idi. XII əsrdə demək olar ki, bütün knyazlar öz qoşunlarına onları cəlb edirdi. Yuri

Dolqoruki də onları dəvət etmişdi. Onların çoxu xristianlığa iman gətirmişdi (12, s.55) Get-gedə Rusa yaxınlaşan *Türk* ailələri həmin dövətdə mühüm postları tutaraq daim fəallığını saxlayan soylar-nəsillər olmuşlar. Təbii ki, onlar ən çoxu da siyasi səbəblər ucundan tədricən xristianlığa keçməklə, lakin öz türk soyadlarını qoruyub saxlamışdılar. Rus soyadları içərisində yüzlərlə türk mənşəli *Timiryazev, Beketov, Balabanov, Beklemişev, Surikov, Buturlin, Karamzin, Kantemir, Aksakov, Koçubey, Elçanin, Şişkov, Ulanovlar, Urusovlar, Balakirov, Kolçak, Kaşirin, Turgenev, Mansurov, Saltikov, Korsakov, Kayсарov, Çubarov, Baskakov, Bibikov, Buturlin, Karaulov, Karatıqın, Kumaçev, Kabanov, İnsarov, Axmatovlar, Saltikov, Minin, Kononov, Çadayev və b. k.* məşhur soyadlar belə yaranmışdır. *Şübhəsiz, mədəniyyət anlayışına ədəbiyyatla, incəsənətin müxtəlif növlərilə yanaşı, elm, təhsil, dünyagörüşü (etnik tərəkürün miqyası) və s. də daxildir ki, bu baxımdan etnoslar (xalqlar) ilk dövrlərdə mədəni, yaxud barbar vəhşi, sonrakı dövrlərdə isə, daha daha yumşaq terminlərlə, inkişaf etmiş, yaxud geri qalmış olmaqla iki yerə ayrılırlar. Demək, mədəni səviyyə müxtəlifliyi etnosu yalnız xaricdən (müqayisədə) deyil, daxildən də (bir fenomen olaraq) səciyyələndirən çox mühüm göstəricilərdən biridir. (6, s.13). Türk xalqları ilə dünyanın mədəni xalqları arasında ən qədim dövrlərdən etibarən müxtəlif tərəfli sıx əlaqələrin olmasının səbəbini daha yüksək düşüncələrlə bağlamaq lazım gəlir. Bunun birinci səbəbi türklərin, ümumiyyətlə, zəngin mədəniyyətə malik "etnik ailə" dən – Altay ailəsindən çıxması, ikinci səbəbi etnokulturoloji diferensiasiyadan sonra geniş bir coğrafiyada (Asiyadan Avropanın içərilərinə qədər) məskunlaşmaları, üçüncü səbəbi isə mentalitetləri – etnik xarakterləri, psixologiyaları etibarilə "dünyaya açıq" olmaları, yəni dünya ilə müxtəlif tərəfli kontaktlara meyl etmələridir (7, s.88). Eləcə də çox həqiqətləri işıqlandıрмаğı vəd edən Rus-*Türk əlaqələrinin* qədimliyi, çox məzmunlu olan bu əlaqələrin istiqamətləri *özünün* genişliyi, həm də müxtəlifliyi ilə də maraqlı doğurur. Hələ *əlaqələrin intensivləşdiyi* Kiyev Rus dövləti təşkil olunana qədər şərqi slavyanlar türk tayfaları ilə qonşuluqda və sıx təmasda yaşayırdılar. Bu çox şey demək idi. "Rus sivilizasiya və mədəniyyəti... çöl köçərilərindən geyim və silah, mahnu və nağıllar, hərbi quruluş və düşüncə tərzini əxz*

edərək onların sivilizasiya və mədəniyyətindən bəhrələnidir”(13, s.160). Odur ki, lap Pyotra qədərki Rusiyanın ictimai-siyasi həyatının bir çox sahələri türk (tatar) xarakteri daşıyırdı. Bu, “elçilik (səfirlik) qəbulu mərasimlərindən, qayda-qanunlarından başlamış, rus hakimlərinin “knyaz” titulu ilə yanaşı *yiüksək Xəzər* hökmdar titulu olan “Xaqan” rütbəsi, adı *daşımaları və s. faktlarından ibarət idi; qədim Rusun bu xalqlarla böyük və geniş ticarət əlaqələrində türk dəsti-xətti görünürdü*” (8, s. 9-10). Artıq son illərdə Rusiyanın, hətta xüsusən Moskvanın mədəni-etnik tərkibində türkün (tatarın) görkəmli mövqeyə malik olması fikri təsdiq olunmaqdadır. Odur ki, bu dövlətin uzun dövrlər ərzində ideoloji və mədəni həyatı, dili, hətta siyasi mübarizələri Türk-Rus əlaqələri birliyində tam və obyektiv dərk edilə bilər. Uzun müddətli iqtisadi, siyasi və ərəzi təmasları nəticəsində rus və türk xalqlarının müəyyən qədər müştərək leksikonu meydana gəlmişdi. Rus dilində Türk alınmalarında bir keyfiyyət üstünlüyü vardır ki, bu da türk alınmalarının – tamğa, kabala, tepter, boqatur, yam, tolmaç, bolvan, basma, ulan, çertoq, arkan, yarlık, vataqa, nabat “həyəcan siqnalı”, tarxan, kolpak, karman, kolımaqa, tovar, erança, kalita, altın, sapoq, çuqun, karaul və s kimi qədim olmasıdır.

Rus-türk münasibətlərində bu əlaqələrin sıxlığı və xarakterinə görə təbii olması sayəsində *Türk təsiri altında ruslar türklərin nəinki təkcə adət-ənənələrini, türk-tatar məişətinin müxtəlif tərəflərini götürürdülər, hətta mənəvi yaxınlaşaraq bu xalqın dilinə bələd olub mənimsədilər.*

Ədəbiyyat

1. Ağamusa Axundov. Dil və mədəniyyət, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı, 1992
2. Afad Qurbanov. Türkoloji dilçilik, İstanbul, İrmak Yayınları, 2019
3. Aytac Bedreddin. Arap lehçələrindəki türkce kelimələr, İstanbul, TDAV, 1994
4. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в “Слове о полку Игореве”, М., Наука, 1985
5. Бурибаева М.А. Тюркизмы в русском языке. От вариантов к норме, М., Наука 2014
6. Cəfərov Nizami və b. Türkologiya, Bakı, “Türk Dünyası İnfo” İB, 2018
7. Cəfərov Nizami. Türk dünyası: Xaos və kosmos, Bakı, BDU-nun nəşriyyatı, 1998
8. Кононов А.Н. Rusiyada türk dillərinin öyrənilməsi tarixi(1917-ci ilə qədər), Bakı, Çinar-Çap, 2006 c.9-10.
9. Менгес К. Г. Восточные элементы в “Слове о полку Игореве”, Ленинград, Наука, 1979
10. Nuriyeva Təkləli M.A. Türk sözləri rus dilində Bakı, Nurlar Yayın Evi, 2010
11. Nuriyeva Təkləli M.A. Şərqi Slavyan xalqlarında Türk xalqları adı ilə mühafizə edilən mədəniyyət örnəkləri – Journal of Baku Engineering University, 2019 №1. (səh. 18-25)
12. Яновский А.Л. Юрий Долгорукий. М., Московский рабочий, 1955
13. Вернадский Георгий. Два подвига св.Александра Невского. Монгольское иго в русской истории. – Наш современник, 1992, №3, (s.151-164)

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa" romanında yer alan ikilemeler üzerine bir değerlendirme*

An evaluation on the reduplications in Tarık Buğra's novel "Küçük Ağa"

Ahu Güneri¹ Necmi Akyalçın²

1 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili, Türkiye, e mail: guneriahu@hotmail.com

2 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Türkiye, e-mail: nakyalcin@gmail.com

Özet

Atasözleri, deyimler, kalıp sözlerle birlikte Türkçe söz varlığında önemli bir yeri olan ikilemeler, sözcüklerin anlamı güçlendirmek, pekiştirmek, anlatıma ahenk katmak amaçlarıyla yan yana gelerek oluşturduğu söz öbekleridir. Eserlerde kurgulanan iletilerin okuyucuya daha çabuk, daha derin, daha kalıcı ve daha anlaşılır olarak aktarılmasını için kullanılan söz öbeklerinden biri olan ikilemeler, yükledikleri bu işlevler nedeniyle sanatçılar tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yeri olan Tarık Buğra'nın da romanlarında ikilemeye çokça yer verdiği görülmektedir. Eserlerinde yer alan ikilemelerin tesadüfi olmadığı ve de sanatçının vermek istediği iletileri ve anlamları kurgulamada önemli bir yeri olduğunun ortaya konulması amacıyla bu makalede Tarık Buğra'nın Küçük Ağa romanında yer alan ikilemeler; türleri, kullanım sıklığı ve yazım yönleriyle ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Söz Varlığı, İkileme, Küçük Ağa, Tarık Buğra

Abstract

Reduplications, which have an important place in Turkish vocabulary together with proverbs, idioms, and formulaic words, are phrases formed by words coming together to strengthen the meaning, reinforce, and add harmony to the expression. Reduplications, one of the phrases used in order to convey the messages constructed in the works to the reader in a quicker, deeper, more permanent and more understandable way are used extensively by the artists due to these functions. It is seen that Tarık Buğra, who has an important place in the History of Turkish

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Necmi Akyalçın tarafından yürütülen 2023 Haziran'ında savunulacak olan "Tarık Buğra'nın Romanlarında Söz Varlığı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Citation/Atıf: GÜNERİ A, AKYALÇIN. N. (2022). Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa" romanında yer alan ikilemeler üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Language and Awareness*. 1(2),63-73.DOI: 10.33390/ijla.1875

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Ahu Güneri
E-mail: guneriahu@hotmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Literature, gives a lot of place to reduplication in his novels. In this article, the types of reduplications in Tarık Buğra's Küçük Ağa novel are discussed in terms of frequency of use and spelling, in order to reveal that the reduplications in his works are not accidental and have an important place in constructing the messages and meanings that the artist wants to convey.

Keywords: Vocabulary, Reduplication, Küçük Ağa, Tarık Buğra

1. GİRİŞ

İkilemeler, sözcüklerin anlamı güçlendirmek, pekiştirmek, anlatıma ahenk katmak amaçlarıyla yan yana gelerek oluşturduğu söz öbekleridir. Günlük dilde olduğu gibi edebî metinlerde de sıkça kullanılan bu yapılar, söz varlığının tartışılmaz biçimde en önemli öğelerinden biridir. Dilin gelişimiyle birlikte ikilemeler de farklı görünüşleriyle dildeki yerlerini almaktadırlar.

İkileme ile ilgili farklı tanımlar ve adlandırmalar yapılmıştır:

“Türkçemizin bir anlatım gücü, kullanım zenginliği olan ve diğer dillerde çok az rastlanılan ikilemelerin yeni kalıpları, dilin canlı bir varlık olması özelliği gereği her geçen gün söz varlığına katılmaktadır.” (Akyalçın, 2007: s. 22)

İkileme yerine zaman zaman farklı terimler de kullanılmıştır. “Türk Dilbilgisi” eserinde Ahmet Cevat Emre (1945, s. 541-548), ikilemeleri “Yineleme, İkizleme, Katmerleme” başlığı altında irdelemiş ve “güm güm ötmek, şakır şakır akmak, harıl harıl işlemek” gibi örneklerin dışında “şapır şupur öpmek, pat küt vurmak” gibi ikilemeleri de ikizleme ve yineleme olarak örnek vermiştir.

İkilemeleri “kelime koşmaları” olarak adlandıran Mehmet Ali Ağakay (1954, s. 97-104), Türkiye Türkçesinden derlenmiş dört yüz kelime koşmasını inceleyerek koşmalara düzen veren ana kuralları aktarmış ve kelime koşmalarını diziliş ilkeleri ve anlam olarak incelemiştir.

Osman Nedim Tuna (1949, s. 429), “Tekrarlar, Türk dilinde, bilhassa en uygun şartlar altında 7-8 asırlık bir gelişmeden sonra iyice gürbüzleşen ve güzelleşen Türkiye türkçesinde önemli bir yer tutar. Sözlerin belli kurallara bağlı olarak böyle yan-yana kullanılmaları, dilimize kelime yaratma zenginliği, faaliyetlerin her türlüşününün, en ince bir şekilde söz ile ifadesini mümkün kılan fiili

şekiller zenginliği ve güzelliği... gibi çok esaslı özellikler kazandırmıştır.” biçiminde açıklayarak tekrarlara örnek olarak da “erik merik, yeşilin yeşili, kara mı kara, zonk-zonk zonk-la-, bel-bel bak-, bakıp-bakıp ağla-, içten-içe” gibi yapılarını vermiştir.

Hasan Eren (1949, s. 283-286), “İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında” adlı makalesinde ikilemelere “el gün, çalı çırpı, çör çöp, ev bark” gibi örnekler vererek ikilemeler için “ikiz kelimeler (hendiadyoin)” terimini kullanılır. Eren gibi “hendiadyoin” terimini kullanan bir diğer araştırmacı da Saadet Çağatay (1978, s. 29)’dır.

Yan yana gelerek anlamı zenginleştiren, güçlendiren, sözcükleri farklı boyuta taşıyan yapıları eserlerinde ikileme olarak adlandıran araştırmacıların bu yapılar için yaptıkları kimi tanımlar da şöyledir:

İkilemeleri çeşitli yönleriyle inceleyen ve eserinin sonunda dizin biçiminde “İkilemeler Sözlüğü”-ne yer veren Vecihe Hatiboğlu, ikilemeleri şöyle tanımlamıştır:

“İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” (Hatiboğlu, 1981: s. 9)

Gramer Terimleri Sözlüğü’nde ikilemeler şu biçimde tanımlanmıştır:

“Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi: birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısım akraba, boy pos endam vb.” (Korkmaz, 1992: s. 82)

Güncel Türkçe Sözlük’te ise “Anlamı güçlendir-

mek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması." (TDK, 2019: s. 1165) biçiminde tanımlanmıştır.

İkilemeler hakkında bir diğer tanım da şöyledir: "İkileme bir sözcüğün ya da yansımali bir birimin tamamının ya da bir kısmının yinelenmesi; ya da sözcüğün anlam özellikleri açısından eşanlamli, zıtanlamli, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan bir anlatım biçimidir." (Aksan, 2001: s.115)

İkilemelerin iki sözcükten oluşarak anlatıma ahenk, derinlik ve akıcılık kattığına, pekiştirici özellik taşıdığına ve bu yapıların ilk yazılı belgelerimiz olan Orhun Yazıtları'nda da karşımıza çıktığına değinen Necmi Akyalçın (2019, s. 84), 400 dolayında kitap, çeşitli dergiler ve gazetelerin taranmasıyla tanıklarıyla birlikte yaklaşık 7000 ikilemeyi Türk diline kazandırdığı Türkçe İkilemeler Sözlüğü'nü hazırlamıştır.

Orhon Yazıtları'nın Türkçenin en eski ve en güzel hitabet örneği olduğunun söylenebileceğini dile getiren Talat Tekin (1998), yazıtlarda kullanılan bu etkili anlatım ve deyişi sağlayan öğeleri ikilemeler, koşutluk, deyimler, atasözleri ve edebî sanatlar olarak sıralamış ve ikilemeler başlığında şunlara değinmiştir:

"Orhon Yazıtları dilinde (ve genellikle Eski Türkçede) anlatımı güçlü ve etkili kılan, güzelleştiren öğelerin başında eş, yakın ya da karşıt anlamlı ikilemeler, onların sıkça kullanımı gelir. Türkçede bu en eski döneminde de ikilemeler bakımından gerçekten çok zengindir ve bunların çoğunda da ses tekrarı, yani alliteration vardır: açsık tosık, ağış barım, arkış tirkış (...)" (Tekin, 1998: 15-16)

Türkçenin söz varlığının her döneminde karşımıza çıkan, farklı terimler altında çok kez tanımlanan ikilemeler; Orhon Yazıtları'ndan günümüze kadar olan yolculuğunda pek çok yönüyle araştırmalara ve eserlere konu olmuştur. Anlatımı güçlendirme, anlatıma ahenk katma işlevleri nedeniyle de şair ve yazarların Türkçenin en eski kaynaklarından itibaren yinelemelere ve ikilemelere yer verdikleri görülmektedir. Bu makalenin konusu olan "Küçük Ağa" romanının yazarı Tarık Buğra, edebiyat dünyasına küçük öykülerle adım atmıştır. İlk romanı "Siyah

Kehribar" olsa da yazarı üne kavuşturan romanı "Küçük Ağa" olmuştur. Öykü ve romanın dışında tiyatro, röportaj, fıkra ve makale alanlarında da başarılı eserler veren Tarık Buğra'nın sanatı üzerine dile getirilen kimi açıklamalar şöyledir:

"Tarık Buğra, öykü ve romanlarının dış dünyadan çok kişilerin iç dünyalarına yönelen ve ruhsal çözümlemeler yapan bir sanatçıdır. Öykülerini toplumsal olaylardan değil de; bireyden hareketle kurar. Eşyanın, olayların iç yüzünü araştırır. Bunun için de, kişilerini yakın çevresiy-le, aile ve komşuluk ilişkileriyle, duygu ve düşünceleriyle ele alır." (Geçgel, 2003: 297-298)

"Tarık Buğra tabiatı görmek için özel bir çaba harcamamıştır. O gözlemlerinden ve hatıralarından geniş ölçüde yararlanarak, içinden geldiği yöreyi ve insanları, hayat mücadeleleri ve yaşama biçimleriyle anlatmaya özen göstermiştir. Tarık Buğra'nın eserlerinin büyük bir çoğunluğunda yansıttığı mekânlar, insanlar, olaylar; onun çocukluk yıllarından itibaren âdetâ farkında olmadan, tabii bir biçimde topladığı malzemelerdir." (Özlük, 2009: 60-61)

2. İNCELEME

Bu makalede, kendi yaşamından topladığı malzemelerle eserlerini oluşturan Tarık Buğra'nın vermek istediği iletiler ve anlamları kurgulamada yararlandığı ikilemeler, "Küçük Ağa" romanı sınırları içinde kullanım sıklığı, türleri ve yazım biçimleri yönleriyle incelenmiştir. İncelenen roman 1963 tarihli ilk basımdır.

"Küçük Ağa" romanında toplam 1402 ikileme tespit edilmiştir.

Tespit edilen ikilemeler sınıflandırılırken kuruluş biçimleri göz önüne alınmıştır. Aynı sözcükten oluşan ikilemeler (yinelemeler), sayılarla oluşan ikilemeler, aralıklı ikilemeler, m'li ikilemeler; eş, yakın ve karşıt anlamlılık ilişkileriyle, ses benzerlikleriyle, farklı ekler alma yoluyla bir araya gelmiş ikilemeler biçiminde sınıflandırılan ikilemeler, romanda geçtikleri biçimleriyle alfabetik olarak listelenmiştir. Her birinin romanda geçtiği sayfalar verilmiştir. Eğer ikileme, aynı sayfada birden fazla geçiyorsa ikilemenin geçtiği sayfanın yanına kısa çizgi konularak o sayfada kaç kere geçtiği belirtilmiştir. Örneğin, "bula bula" ikilemesi aynı sayfada iki kere geçtiği için "bula bula (s.

311-2)" biçiminde gösterilmiştir. Romanda kimi ikilemelerin ayrı yazılmadığı, sözcüklerin arasına virgül, kısa çizgi konulduğu ya da ikilemeyi oluşturan sözcüklerin birleşik yazıldığı görülmüştür. İkilemeler sınıflandırılırken yazımı farklı olan bu ikilemeler olması gerektiği gibi ayrı yazılmış ancak "İkilemelerin Yazımı" bölümünde ele alınarak farklı yazımları incelenmiştir. Konuşma dili ve ağız özelliği gösteren ikilemeler özgün biçimleriyle aktarılmıştır.

Yinelemeler

"Yineleme (reduplication), tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan türetim veya çekim yapma, bir başka deyişle, başka sözcükbiçimler veya sözlükbirimler oluşturma sürecidir." (Uzun, 2006: s. 42)

Yinelemeleri, "ikizleme" olarak tanımlayan Mehmet Ali Ağakay;

"İkizlemelerin en yalın şekli aynı kelimenin, olduğu gibi, hiç değişmeksizin iki defa yan yana getirilmiş halidir." (Ağakay, 1953: s. 190) biçiminde açıklamıştır.

Hasene Aydın (2018, s. 181), "Süreklilik Bildiriminde Tekrarların Kullanımı" adlı çalışmasında "tam tekrar" olarak adlandırdığı yinelemelerin, göstergenin yüzey yapıda aynen tekrarlanması esasına dayanarak söyleme süreklilik anlamı kazandırmak ya da var olan anlamı pekiştirmek üzere sık sık kullanıldığını belirtmiştir.

Romanda yer alan ikilemelerin 524 tanesi yineleme biçimindedir:

abarta abarta (s. 183), acele acele (s. 37, 97, 207, 309), acı acı (s. 151, 256, 363), açık açık (s. 210, 293, 328), ağır ağır (s. 11, 115, 129, 148, 313, 327), akın akın (s. 95), alaylı alaylı (s. 111), alçaktan alçaktan (s. 195), alık alık (s. 155), arsız arsız (s. 77, 117), annacına annacına (s. 112), atlaya atlaya (s. 245), aval aval (s. 148), avel avel (s. 201), ayrı ayrı (s. 117, 169, 224, 335), bağıra bağıra (s. 54, 78, 147, 204, 212), baka baka (s. 241, 277, 350), bar bar (s. 152, 219, 341), basa basa (s. 358), bassanız bassanız (s. 218), bastıra bastıra (s. 91), başka başka (s. 51, 270), bekledi bekledi (s. 252), bekliye bekliye (s. 30), bel bel (s. 204), biçok biçok (s. 157), bile bile (s. 149, 152, 208, 241, 253, 331), boğuk boğuk (s. 290), bol bol (s. 19, 26, 33, 87, 150, 170, 240, 246, 347), böğüre böğüre (s. 54), bula bula (s. 311-2),

bütün bütün (s. 123, 264), cayır cayır (s. 154), cıvıl cıvıl (s. 27), ciddi ciddi (s. 347), çabalaya çabalaya (s. 95), çabuk çabuk (s. 207), çakmak çakmak (s. 50), çapkın çapkın (s. 120), çatır çatır (s. 329), çeşit çeşit (s. 50-2, 88-2, 145, 242, 270, 293, 311), çın çın (s. 239), çıpıl çıpıl (s. 303), çin çin (s. 259), çıtırdaya çıtırdaya (s. 214), çiğneye çiğneye (s. 298), çok çok (s. 98, 270), dağıta dağıta (s. 243), dalgalandıra dalgalandıra (s. 292), dalgın dalgın (s. 31, 128, 322, 367-2), damla damla (s. 270), değiştire değiştire (s. 21), deli deli (s. 231), derin derin (s. 216), dertli dertli (s. 232, 250), devrile devrile (s. 212), didik didik (s. 178, 179, 189, 238, 270), dik dik (s. 78, 149, 161, 232), dikkatli dikkatli (s. 116), diye diye (s. 85), dolu dolu (s. 234, 266), donuk donuk (s. 21, 24), döve döve (s. 52), dur dur (s. 29, 117), durdu durdu (s. 324), durup durup (s. 344), duysa duysa (s. 209), düşününe düşününe (s. 333), endişeli endişeli (s. 264), fır fır (s. 63, 65, 100), gele gele (s. 78), gevşek gevşek (s. 326), gıcır gıcır (s. 45), girse girse (s. 214), gitse gitse (s. 47), giyip giyip (s. 203), güle güle (s. 177), gün gün (s. 357), gürültülü gürültülü (s. 369), hadi hadi (s. 121), hafif hafif (s. 58, 99, 146, 186), harıl harıl (s. 110, 112, 210, 261), haydi haydi (s. 92), hele hele (s. 30, 50, 233, 239, 348), hemen hemen (s. 58, 74, 84, 85-2, 101, 182, 184, 227), hıçkıra hıçkıra (s. 99), hırçın hırçın (s. 97), hırslı hırslı (s. 54, 205), hızlı hızlı (s. 8, 26, 28, 46, 58, 98, 195, 320, 335, 341), ışıl ışıl (s. 36), için için (s. 9, 256), inadına inadına (s. 323), inim inim (s. 137), istemiye istemiye (s. 202), isteye isteye (s. 208), istiyeye istiyeye (s. 19), işte işte (s.109), kabara kabara (s. 156), kademe kademe (s. 120), kara kara (s. 200, 204), kat kat (s. 91), kavanoz kavanoz (s. 39), kaşıya kaşıya (s. 302), kese kese (s. 298), kesik kesik (s. 164, 267, 369), keyifli keyifli (s. 133, 284, 341, 367), keyfli keyfli (s. 230, 358), kıpır kıpır (s. 295), kırış kırış (s. 8, 262, 264, 331, 351), kısa kısa (s. 191, 258), kıvrır kıvrır (s. 13-2, 73), kıvrım kıvrım (s. 91), kim kim (s. 253, 267, 364), kişneye kişneye (s. 369), koca koca (s.188, 300), kolay kolay (s. 85, 90, 240), konuşa konuşa (s. 38), korka korka (s. 119), koşa koşa (s. 12-2, 45, 134, 177), kör kör (s. 149), köy köy (s. 309, 332), lâpa lâpa (s. 278), mahzun mahzun (s. 45, 251), mânalı mânalı (s. 214), manâli, manâli (s. 237), mırıldana mırıldana (s. 91, 334), mışıl mışıl (s. 14), mini mini (s. 58, 66-2, 177), okşaya okşaya (s. 173, 314), okuya okuya (s. 200), olsa olsa (s. 91, 107, 151, 186, 193, 239, 326, 350, 358), öğüre öğüre

(s. 63), parça parça (s. 18, 78, 201, 238), parmak parmak (s. 200, 227), pat, pat (s. 95), perde perde (s. 114, 212), pırıl pırıl (s. 13, 17, 46, 54, 55, 61, 63, 80, 100, 109, 122, 222, 272, 306, 326), pıt pıt (s. 46), pis pis (s. 169), puflaya puflaya (s. 21, 182), pütür pütür (s. 57-2), rahat rahat (s. 339), renk renk (s. 39, 53), sallana sallana (s. 34, 52, 62, 63, 221, 329, 357), sallaya sallaya (s. 134, 285), sarsıla sarsıla (s. 28-2, 65-2), saygılı saygılı (s. 18), sesli sesli (s. 132, 368), sessiz sessiz (s. 65, 234, 278), seve seve (s. 265, 276), sıcak sıcak (s. 277, 331), sık sık (s. 28, 34, 35, 56, 61, 76, 101-2, 151, 225, 235, 258, 269, 274, 275, 276, 321, 334), sıkı sıkı (s. 34, 122, 274), sıra sıra (s. 184), sırta sırta (s. 168, 171, 306), sıvazlıya sıvazlıya (s. 111), sınırlı sınırlı (s. 155, 252, 259), soluya soluya (s. 98, 99, 217, 220, 261), sonra sonra (s. 35, 67-2, 123, 146, 175), söylemeye söylemeye (s. 91), söylene söylene (s. 203), suratına suratına (s. 231), sürte sürte (s. 131), sürüklene sürüklene (s. 303), şakır şakır (s. 194), şapşal şapşal (s. 38, 323), söyleye söyleye (s. 153), şak şak (s. 157, 161), şaşkın şaşkın (s. 163, 187, 206, 219, 288), şıpr şıpr (s. 332), şöyle şöyle (s. 147), tabi tabi (s. 29, 82), tak tak (s. 47), takım takım (s. 290), takır takır (s. 38), tamam tamam (s. 61, 187), tane tane (s. 73, 110, 111, 204, 339), tarayıp tarayıp (s. 87), tatlı tatlı (s. 171, 187, 222), tek tek (s. 18, 94, 162, 163, 220, 238, 294, 347, 360, 368), tekrar tekrar (s. 32, 89), tekrarıya tekrarıya (s. 297), temiz temiz (s. 33), ters ters (s. 51, 77, 150, 155, 261, 286, 305), tıklım tıklım (s. 356), tıp tıp (s. 146), tıptıptır (s. 173-2), tir tir (s. 140, 192, 219, 282), titreşe titreşe (s. 287), titreye titreye (s. 369), tok tok (s. 255, 260), tomur tomur (s. 272), topu topu (s. 257, 261, 301), turuncu turuncu (s. 18), tuta tuta (s. 115), usul usul (s. 94), utana utana (s. 272), uyansa uyansa (s. 280), uzun uzun (s. 9, 58, 65, 66, 89, 150, 160, 189, 265, 272, 362), üstüne üstüne (s. 240), üzgün üzgün (s. 133), vah vah (s. 38, 283-2), vere vere (s. 238), vıcık vıcık (s. 55), vır vır (s. 79, 158), ya ya (s. 166), yana yana (s. 273), yapıp yapıp (s. 360), yavaş yavaş (s. 20-2, 21, 129, 130, 152, 155, 158, 168, 169-4, 171, 173-5, 174-9, 175-5, 240, 269), yeni yeni (s. 66, 118, 249, 277, 330), yer yer (s. 27, 53-2, 55, 64, 180, 249), yılışık yılışık (s. 185), yo yo (s. 83, 163), yok yok (s. 32, 136, 241), yoklayıp yoklayıp (s. 64), yukarıdan yukarıdan (s. 138), yuvarlak yuvarlak (s. 251), yürüye yürüye (s. 122, 167), zaman zaman (s. 177, 235), zangır zangır (s. 194, 282), zorlaya zorlaya (s. 34, 142)

Sayılarla Oluşan İkilemeler

İki sayının bir arada kullanılmasıyla oluşan ikilemelerde; kimi zaman üleştirme, ad durum ve yapım eklerinin yer aldığı, kimi zaman ise sayıların eksiz bir araya geldikleri görülmektedir. Sayılarla oluşan ikilemelerin kimileri de yineleme biçimindedir.

Romanda 173 ikileme, sayılarla oluşturulmuştur:

altı yedi (s. 120, 342), beş altı (s. 60, 96, 161, 262), beş on (s. 47, 49, 55, 111, 154, 177, 195, 197, 222, 246, 252, 255, 269, 276-2, 286, 288, 290-2, 299, 316, 352), beş on bin (s. 191), bir bir (s. 77, 108, 127, 135, 159, 183, 208, 226, 228, 234, 238, 287, 303, 307, 336), bir bir buçuk (s. 58, 197, 287, 274), bir iki (s. 95, 97, 155-2, 159, 162, 215, 295, 296, 335, 336, 360-3, 365), birer birer (s. 52, 188, 289, 347), birer ikişer (s. 75, 155), doksan yüz (s. 283), dört beş (s. 25, 71, 372), iki üç (s. 26, 101, 125, 148, 177, 189-2, 209, 232, 271), iki üç yüz (s. 201, 318), ikili üçlü (s. 61, 243), ikişer üçerlik (s. 231), kırk elli (s. 224, 263, 279, 281, 302, 315), kırk kırkbeşlik (s. 123), kırkar ellişer (s. 274), on onbeş (s. 86, 115, 119, 325, 338), on on iki (s. 104), onar onbeşer (s. 245, 267), onbeş yirmi (s. 298, 348), ondört onbeş (s. 189), otuz kırk (s. 260, 288), sekiz on (s. 62, 120, 134, 282, 284-2, 326, 347), üç beş (s. 12, 23, 20, 60, 62, 83, 100, 112, 154, 159, 165, 177, 189, 190-2, 194, 209, 219, 224, 230, 259-2, 260, 287, 291, 292, 322-2, 344, 360, 371), üçünü beşini (s. 19), üç dört (s. 7, 43, 153), üçer beşer (s. 19, 74, 101, 225, 302, 370), üçerli dörderli (s. 287), yedi sekiz (s. 274), yediden yetmiş (s. 148), yirmi otuz (s. 241), yirmi yirmi beş (s. 119, 231, 257-2), yirmibeş otuz (s. 77), yüzde yüz (s. 69, 70, 276, 318, 351, 355)

beş on bin (s. 191), iki üç yüz (s. 201, 318) ikilemelerinde ilk öğelerin bir unsurunun derin yapıda olduğu görülmektedir. İkilemeleri oluştururken “beş *bin* on *bin*, iki *yüz* üç *yüz*” biçiminde ortak sayıları kullanarak tekrara düşmemek amacıyla ilk “bin ve yüz” sözcükleri derin yapıda bırakılmış ve yüzey yapıya çıkarılmamıştır.

Aralıklı İkilemeler

Küçük Ağa romanında kimi ikilemelerin aralarına başka sözcüklerin girdiği, ancak bu yapıların ikileme özelliğini devam ettirdiği görülmektedir. Üstünova (1998) ve Hatiboğlu (1981) bu ikilemeleri “aralıklı ikilemeler” olarak adlandırmışlardır.

Üstünova (1998, s. 466), “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler” adlı makalesinde, aralıklı ikilemelerin kimi kez aynı, kimi yakın anlamlı, kimi karşıt anlamlı sözcüklerin, sözcük öbeklerinin arasına başka sözcüklerin girmesiyle oluşan kalıplaşmış ya da kalıplaşmaya meyilli yapılar olduğunu açıklamıştır. Hatiboğlu (1981, s. 22) ise aralıklı ikilemelerin anlamı pekiştirmek ve güçlendirmek amacı taşıdığından söz ederek bu yapıların en az üç sözcükten kurulabildiğine değinmiştir.

Tespit edilen ikilemelerden 27 tanesi aralıklı ikilemedir:

ancak ve ancak (s. 178, 293, 350); bir aşağı bir yukarı (s. 89); bir o yana, bir bu yana (s. 247); bir sağa, bir sola (s. 63, 161, 303), dinç mi dinç (s. 256), er oğlu erlerle (s. 140), genç mi genç (s. 256), ha varmış ha yokmuş (s. 214), iç babam iç (s. 75), karanlık mı karanlık (s. 122), namaz yok niyaz yok (s. 74), ne olur ne olmaz (s. 141, 258-2, 305); ne yapar, ne eder (s. 359), neyi var neyi yoksa (s. 17), susmuş da susmuştu (s. 9), üç aşağı beş yukarı (s. 175); ya var, ya yoktu (s. 128); yarı şaka, yarı ciddî (s. 306), yermisin yemez misin (s. 20); yol bilmez, yordam bilmez (s. 103)

m’li İkilemeler

Hatiboğlu (1981, s. 21), m’li ikilemelerin ünlüyle başlayan sözcüğün başına ya da ünsüzle başlayan sözcüğün başındaki ünsüz kaldırılarak yerine ‘m-’ sesinin getirilmesiyle ve geriye kalan kısmın olduğu gibi tekrarlanmasıyla oluştuğunu ifade eder. m’li ikilemeler konusunda Hatice Şahin (2019, s. 63), “Türkçede ‘M’li Tekrarlar Üzerine” adlı makalesinde, m’li tekrarların pekiştirme konusu içinde alınmaması gerektiğini çünkü bu yapılarda söz edilen isim ya da fiilin vurgulanmaktan ziyade geçirildiğine ve anlatımda vurgulanmak istenenin bu yapılarda yer alan ismin ya da fiilin olmadığına değinmiştir.

Romanda tekrarlarıyla birlikte 16 tane m’li ikileme yapısı tespit edilmiştir:

amması mamması (s. 140, 366), çavuş mavuş (s. 119), çirkin mirkin (s. 185), domuza momuza (s. 23), haber maber (s. 124), hakkı makki (s. 170), işmiş (s. 133), kahve mahve (s. 78), Kaşıkçıyı maşıkçıyı (s. 148), kuvva muvva (s. 217); padişahım madişahım (s. 50), pencerenin mencerenin (s.

76), silâhlı milâhlı (s. 304), sokak mokak (s. 78), şaka maka (s. 254)

M’li ikilemelerde, anlamı pekiştirme görevi daha öne çıkmaktadır. Ancak bu yapıları masmavi, pespembe gibi pekiştirme sözcükleriyle karıştırmamak gerekir. Akyalçın (2017, s. 32), pekiştirme sözcüklerinin ilk heceleri her ne kadar tekrarlanıyor olsa da bu tekrarlanan hecelerin sözcüğe birleşik olarak yazılmaları gerektiğinden bu tür sözcüklere ikileme denilemeyeceğini belirtir.

Çeşitli Anlam İlişkileri, Ses Benzerlikleri ve Eklerle Oluşan İkilemeler

Romanda eş, karşıt ve yakın anlamlılık ilişkileriyle oluşan ikilemelerle birlikte; ses benzerlikleriyle, farklı ekler alarak bir anlam bütünlüğü oluşturan ikilemeler de bulunmaktadır. Bu ikilemeler 662 tane olup aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır:

açıktan açığa (s. 80, 127, 138, 148, 256, 302, 324, 342), adâb erkân (s. 213), adıyla sanıyla (s. 307, 341), ağız ağıza (s. 217), ağırı sancı (s. 110), ağrısı sızısı (s. 93), ağzını yüzünü (s. 325), akli fikri (s. 153, 352), akıl fikir (s. 54), akla hayale (s. 85), alıp vermek (s. 166), allak bullak (s. 154), altını gümüşi (s. 205), ana baba (s. 56), anasına bacısına (s. 218), arada sırada (s. 104, 198, 271, 279, 323, 341), ard arda (s. 49, 183, 187, 236, 270), arka arkaya (s. 59, 85, 157, 278), asmak kesmek (s. 161), asıp kesmek (s. 184, 394), aslı astarı (s. 131, 217, 338), aşağı yukarı (s. 120, 153, 172, 182, 185, 199, 235, 280), atıp tutmak (s. 229, 344), atlayıp zıplamak (s. 120), bağırıp çağırma (s. 9, 48, 78, 261, 285, 371), baş başa (s. 102-2, 124, 214, 269, 332, 335, 338, 363), baştan sona (s. 183), başa baş (s. 326), baştan başa (s. 44), bayram seyran (s. 234), belli belirsiz (s. 17, 23, 29, 38, 61, 99, 109, 172, 190, 256, 273, 292, 322), benzeri benzemezi (s. 235), bıkmadan usanmadan (s. 120, 246), birinden birini (s. 330), bitip tükenmek (s. 247, 250), bitmez tükenmez (s. 145), bitirir bitirmez (s. 265, 307), boşu boşuna (s. 252, 271, 301), boydan boya (s. 261), boylu poslu (s. 45, 68), bugün yarın (s. 251, 256, 267), bugüne bugün (s. 219), bunun burası (s. 92), burun buruna (s. 118, 252, 256, 262), büyük küçük (s. 74), büyültüp küçültmek (s. 73), canını başını (s. 321), canla başla (s. 265, 321-2), coşup dalgalanmak (s. 10), cumbur cemaat (s. 188), çarşı pazar (s. 35), çarşıda pazarda (s. 87, 117), çarşıya pazara (s.

181), çat pat (s. 124), çekip gitmek (s. 198, 228, 267, 271, 339-2), çerden çöpten (s. 236), çıkar çıkmaz (s. 130, 359), çıkmak gitmek (s. 81), çoluk çocuk (s. 68, 88, 181, 188, 218, 265, 287, 291, 299, 301, 365), çulsuz çuvalsız (s. 103, 106), dağ tepe (s. 309), dağa taş (s. 344), dağı taşı (s. 310), dağın taşına (s. 207), dalmak gitmek (s. 9, 210), dalıp gitmek (s. 8, 31, 36, 38, 51, 58, 141, 208, 257), damdan dama (s. 122), danışıp görüşmek (s. 186), darılıp gücenmek (s. 195), delidolu (s. 75, 373), delik deşik (s. 18, 91, 257), derdi günü (s. 344), derlenip toparlanmak (s. 102, 165, 175), derleyip toparlamak (s. 164, 332), devlet millet (s. 312), didinip çabalamak (s. 313), dili damağı (s. 109), diyen diyene (s. 194, 336), diz dize (s. 107), doğma büyüme (s. 67), doğru dürüst (s. 167), doğru yanlış (s. 131), doğrudan doğruya (s. 79, 88, 102, 155, 275, 332, 345, 346, 360), doğup büyüme (s. 137, 153), dolu dizgin (s. 15, 290), donmak kalmak (s. 307), donup kalmak (s. 34, 174, 265, 370), döner dönmez (s. 222), dönerse dönsün (s. 143), durup dururken (s. 257), düşün dernek (s. 199), düşünün taşınmak (s. 42, 140, 275), düşünmek taşınmak (s. 229), düzden düze (s. 280, 337), edebini terbiyesini (s. 75), eder etmez (s. 298), efelerin efesi (s. 65), eğilip bükülmek (s. 72), ekip biçmek (s. 314), el ayak (s. 91), el pençe (s. 18), el ele (s. 158), eli ayağı (s. 207), elifi elifine (s. 364, 368), elini kolunu (s. 294), eli kolu (s. 105, 112, 127, 158-3, 218, 268, 344), elimizde avucumuzda (s. 218), elini yüzünü (s. 20, 64), eni sonu (s. 85), eninde sonunda (s. 19, 54, 220, 228, 266, 275, 303, 309), enine boyuna (s. 150), er geç (s. 318), eş dost (s. 40-2), eşi dostu (s. 117), eşi benzeri (s. 177), evi barkı (s. 44, 140, 265), evirip çevirmek (s. 354), fakir fukara (s. 182), geçmek gitmek (s. 199), geldi geleli (s. 143), gelip geçmek (s. 152-3), gelip geçici (s. 244), gelip gitmek (s. 287), gelir gelmez (s. 27), genci kocası (s. 161), genç ihtiyar (s. 291), gidip gelmek (s. 203, 359), gider gitmez (s. 363), girdisi çıktısı (s. 270), girdisini çıktısını (s. 353), gitmek gelmek (s. 70), giyim kuşama (s. 14), giyinip kuşanıp (s. 345), gizli kapaklı (s. 210, 348), gizli saklı (s. 229), gizliden gizliye (s. 48, 67), görünür görünmez (s. 283), görür görmez (s. 68, 369), görüşüp konuşmak (s. 372), götürülüp getirilmek (s. 216), göz göze (s. 137, 221, 315), göz kulak (s. 147, 188, 362), gülmek oynamak (s. 93), günden güne (s. 340), gürültü patırdı (s. 312, 336, 361), hak hukuk (s. 89, 96, 307, 350), haklı haksız

(s. 92, 182), hal hatır (s. 137, 163), hâle yola (s. 175-2), hali tavrı (s. 70), halinde tavrında (s. 87), haliyle tavrıyla (s. 115), harp darp (s. 312), hatır gönül (s. 208, 344), hatırlar hatırlamaz (s. 143), havadan sudan (s. 333, 360), hayal meyal (s. 26, 31, 98), hesaba kitaba (s. 270), hesapların kitapların (s. 32), hısım akraba (s. 184), hileyi hud'ayı (s. 208), huyundan suyundan (s. 87), ırz namus (s. 140, 185, 204, 238), içi dışı (s. 30), içli dışlı (s. 256), içten içe (s. 103, 128, 164, 244), inceden inceye (s. 89, 189), inmek çıkmak (s. 177), inleyip ahlamak (s. 292), ister istemez (s. 70, 75, 150, 214, 241, 248, 320), iş güç (s. 183, 297), işleri güçleri (s. 79), iş işten (s. 209, 271), işitilir işitilmez (s. 291), işitip duymak (s. 79, 293), itişip kakışmak (s. 20), iyi kötü (s. 82, 113, 131, 208, 225), iyiden iyiye (s. 77, 112, 226, 231, 245, 340), kaçmalı kovalamalı (s. 333), kapar kapamaz (s. 234), kapıp koyuvermek (s. 174, 316), kara kızıl (s. 211), kara kuru (s. 7), karda ayazda (s. 152), karda kışta (s. 309), karda kıyamette (s. 304), karı kız (s. 158, 161, 204, 265, 281, 287, 291), karı koca (s. 182), karınca kararınca (s. 154, 165, 321), karşı karşıya (s. 102, 111, 187, 192, 208, 262, 289, 317, 326), kasaba kasaba (s. 332), kavga gürültü (s. 322), kavgalı dövüşlü (s. 333), kelimesi kelimesine (s. 265), kendi kendileri (s. 182), kendi kendine (s. 41, 78, 107, 132, 210, 239, 330, 356, 361), kendi kendini (s. 189, 197, 206), kesip atmak (s. 9), kılık kıyafet (s. 168, 173), kılı kılına (s. 222), kışta kıyamette (s. 280), kıyısında köşesinde (s. 226), kol bacak (s. 44-2, 50), kol kanat (s. 117), kolundan budundan (s. 51), konuşmak görüşmek (s. 207, 211), konuşup görüşmek (s. 87, 228, 361), kor komaz (s. 141), kör topal (s. 99), körü körüne (s. 129), köşe bucağ (s. 35), köşeye bucağa (s. 66), köşeyi bucağı (s. 286), köylüsü kentlisi (s. 165), köyüne kentine (s. 207), kuş kurt (s. 309), küçük büyük (s. 70), mal mülk (s. 238), nefes nefese (s. 48, 50, 128, 291, 325, 370), neyin nesi (s. 150), oduna ocağına (s. 218), oflayıp puflamak (s. 89, 215), okuma yazma (s. 349), oldu bittiye (s. 289), olmak bitmek (s. 162, 206, 299), olmak çıkmak (s. 17) olup bitmek (s. 49, 53, 74, 119, 121, 148, 158, 161, 168, 175, 197, 226, 234, 235-2, 238, 247, 255, 268-2, 273, 320, 343), olup çıkmak (s. 50, 75, 93, 118, 159, 211, 243, 266, 268, 276, 357), olursa olsun (s. 33, 50, 66, 75, 99, 113, 127, 145, 190, 192, 228, 235, 275, 293, 303, 345, 359), omuz omuza (s. 101, 107), oturup kalkmak (s. 173), öğrenir öğrenmez (s. 265), ölçüp biçmek (s. 44, 103,

150, 275), ölüm dirim (s. 191), ölüm kalım (s. 289, 313), önünü ardını (s. 60), ötekinin berikinin (s. 173), ötesini berisini (s. 327), özü sözü (s. 359), paldır güldür (s. 55, 76, 80), paranın pulun (s. 238), parça bölük (s. 56, 277), patlar patlamaz (s. 28), pembe beyaz (s. 40, 60), peşi sıra (s. 300), sabi sübyan (s. 204), saç sakalı (s. 264), sağa sola (s. 139, 212, 214, 230, 371), sağda solda (s. 249, 297), sağdan soldan (s. 115, 288), sağını solunu (s. 63), sağlı sollu (s. 17), sarmaş dolaş (s. 9, 211), saymak dökmek (s. 183, 294), sayıp dökmek (s. 280), sebepli sebepsiz (s. 292), selâm sabahın (s. 226), selâmın sabahın (s. 184), sen ben (s. 191), seni beni (s. 299), senli benli (s. 256), sere serpe (s. 358), serveti samânı (s. 44), ses seda (s. 76), sevilip sayılmak (s. 234), sevilme sayılmak (s. 86), sevip saymak (s. 264, 298), silâh silâha (s. 107, 210), sildi süpürdü (s. 92), silip süpürmek (s. 151), silip atmak (s. 53, 82), silkip atmak (s. 164, 310), sorar sormaz (s. 42), sorup soruşturmak (s. 69, 280), soyu sopu (s. 277), sövüp saymak (s. 121, 301, 363), süklüm püklüm (s. 372), süngü süngüye (s. 56), şapur şupur (s. 30, 92), şen şakarak (s. 38, 39, 62), şöyle böyle (s. 66, 210), şundan bundan (s. 101), talim terbiye (s. 252), tek tük (s. 10, 195, 278, 285), tıpkı tıpkısına (s. 105), tik tak (s. 144), top tüfek (s. 180), toplar tüfekler (s. 49), turuncu siyah (s. 229), tuz ekmek (s. 308), uçar uçmaz (s. 210), uçsuz bucaksız (s. 64, 150), ufak tefek (s. 7, 43-5, 44-3, 276), uzak yakın (s. 39), üstünü başını (s. 292), üst üste (s. 219), var yok (s. 217), varını yoğunu (s. 204, 235), vatan millet (s.149-2, 349), vatanı milleti (s. 112, 198), vatanın milletin (s. 319), yaka paça (s. 180), yakmak yıkmak (s. 88, 275), yakası bağı (s. 168), yalan yanlış (s. 329), yamrı yumru (s. 7), yamru yumru (s. 123, 146, 147), yan yana (s. 292, 369), yanıp tutuşmak (s. 308), yapıp etmek (s. 184, 353), yarı yarıya (s. 85, 175), yarım yamalak (s. 34, 50, 62, 94, 213, 308, 333), yaşına başına (s. 93, 155), yaşlara başlara (s. 101), yaşlı genç (s. 137), yatıp kalkmak (s. 314), yayılır yayılmaz (s. 209), yayan yapıldak (s. 167), yazı kışı (s. 304), yer yemez (s. 292), yerli yersiz (s. 256), yönü yordamı (s. 373), yüzü gözü (s. 292-2), zar zor (s. 329), zehir zemberek (s. 80), zor zar (s. 117, 225)

3. İKİLEMELERİN YAZIMI

İkilemelerin yazımı konusunda TDK Yazım Kılavuzu'nda "İkilemeler ayrı yazılır.", "m ile ya-

pılmış ikilemeler de ayrı yazılır.", "İsim durum ekleri ve iyelik ekiyle yapılan ikilemeler de ayrı yazılır." biçiminde açıklama yapılarak bu açıklamalara; adım adım, bata çıka, at mat, baş başa gibi örnekler verilmiştir (TDK, 07.09.2022).

"İkilemeler arasında hiçbir işaret konmasına gerek yoktur. Bazı yazarların ikilemeler arasında kısa çizgi koyduğu görülmektedir." (Atasoy, 2010, s. 374)

"İkilemeler arasında virgül kullanılması da yanlıştır. Taranan yazılarda, günlük dilde çokça geçen ikilemeler arasında virgül kullanılmadığı, ancak nadir kullanılan ikilemelerde veya sık kullanıldığı halde dikkatten kaçan sayı adlarıyla kurulmuş ikilemelerde de öbeği oluşturan kelimeler arasında virgül kullanıldığı görülmektedir." (Atasoy, 2010, s. 142)

Küçük Ağa romanında ikilemelerin yazımında büyük oranda yukarıdaki açıklamalara uyulduğu görülmektedir. Ancak romanda yer alan 159 ikilemede; birleşik yazım, virgül ya da çizgi kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Virgülle yazılan ikilemeler:

anasına, bacısına (s. 218)

bayram, seyran (s. 234)

bir, bir buçuk (s. 58, 197, 274, 287)

büyük, küçük (s. 74)

doksan, yüz (s. 283)

düşündü, taşındı (s. 229)

huyundan, suyundan (s. 87)

ikili, üçlü (s. 61, 243)

kaçmalı, kovalamalı (s. 333)

kırk, kırkbeşlik (s. 123)

kırkar, Ellişer (s. 274)

küçük, büyük (s. 70)

oduna, ocağına (s. 218)

onar, onbeşer (s. 245, 267)

ondört, onbeş (s. 189)

otuz, kırk (s. 260, 288)

önünü, ardını (s. 60)

padişahım, madişahım (s. 50)

pat, pat (s. 95)

serveti, samânu (s. 44)

tamam, tamam (s. 61, 187)

üçerli, dörderli (s. 287)

yedi, sekiz (s. 274)

yirmibeş, otuz (s. 77)

Hem virgülle hem virgülsüz yazılan ikilemeler:

akıl, fikir (s. 54), aklı fikri (s. 153, 352)

beş, on (s. 246), beş on (s. 47, 49, 55, 111, 154, 177, 195, 197, 222, 252, 255, 269, 276-2, 286, 288, 290-2, 299, 316, 352)

evi, barkı (s. 44), evimizi, barkımızı (s. 140), evleri barkları (s. 265)

hali, tavrı (s. 70), halinde, tavrında (s. 87), haliyle tavrıyla (s. 115)

hesapların, kitapların (s. 32), hesaba kitaba (s. 270)

ırzımıza, namusumuza (s. 140), ırz, namus (s. 204), ırz namus (s. 185, 238)

iki, üç (s. 26), iki üç (s. 101, 125, 148, 177, 189-2, 209, 232, 271)

karı, kız (s. 281), karı kız (s. 204, 287, 291)

kol, bacak (s. 44), kol bacak (s. 44, 50)

konusur, görüşürüz (s. 211), konuşur görüşürdük (s. 207)

manâlı, manâlı (s. 237), mânalı mânalı (s. 214)

onbeş, yirmi (s. 298), onbeş yirmi (s. 348)

sağa, sola (s. 212), sağa sola (s. 139, 214, 230, 371)

sağda, solda (s. 249), sağda solda (s. 297)

sağdan, soldan (s. 288), sağdan soldan (s. 115)

tabi, tabi (s. 82), tabi tabi (s. 29)

tek, tek (s. 94), tek tek (s. 18, 162, 163, 220, 238, 294, 347, 360, 368)

tekrar, tekrar (s. 89), tekrar tekrar (s. 32)

üçer, beşer (s. 74), üçer beşer (s. 19, 101, 225, 302, 370)

vah, vah (s. 283), vah vah (s. 38, 283)

vatan, millet (s.149-2, 349), vatani, milleti (s.112), vatani milleti (s. 198), vatanın milletin s. 319)

yaşlara, başlara (s. 101), yaşlarına, başlarına (s. 155), yaşına başına (s. 93)

yo, yo (s. 163), yo yo (s. 83)

yok, yok (s. 136, 241), yok yok (s. 32)

yüzünü, gözünü (s. 292), yüzü gözü (s. 292)

Birleşik yazılanlar:

başabaş (s. 326)

başbaşa (s. 102-2, 124, 214, 269, 332, 335, 338, 363)

baştanbaşa (s. 44)

çatpat (s. 124)

delidolu (s. 75, 373)

dizdize (s. 107)

elele (s. 158)

elpençe (s. 18)

karakuru (s. 7)

karıkocalardan (s. 182)

kılıkılına (s. 222)

sabisübyan (s. 204)

tıptırtıptır (s. 173-2)

tiktaklariyle (s. 144)

üstüste (s. 219)

yakapaça (s. 180)

yanyana (s. 292, 369)

Hem birleşik hem ayrı yazılan ikilemeler:

ardarda (s. 49, 187, 236, 270), ard arda (s. 183),

barbar (s. 152), bar bar (s. 219, 341, 372)

birbir (s. 226), bir bir (s.77, 108, 127, 135, 159, 183, 208, 228, 234, 238, 287, 303, 307, 336),

boşuboşuna (s. 301), boşu boşuna (s. 252, 271),

dikdik (s. 78), dik dik (s. 149, 161, 232)

elikolu (s.105, 158-3, 218, 268), eli kolu (s.112, 127)

eşdost (s. 40), eş dost (s. 40)

fırfır (s. 63, 100), fır fır (s. 65)

gözügöze (s. 137, 221), göz göze (s. 315)

işışden (s. 271), iş işten (s. 209)

karşıkarşıya (s. 192), karşı karşıya (s. 102, 111,

187, 208, 262, 289, 317, 326)
kendikendine (s. 356), kendi kendine (s. 78, 210, 330)
omuzomuz (s. 101), omuz omuz (s. 107)
parçabölük (s. 56), parça bölük (s. 277)
pırıl pırıl (s. 222), pırıl pırıl (s. 13, 17, 46, 54, 55, 61, 63, 80, 100, 109, 122, 272, 306, 326)
şenşakrak (s. 38, 39), şen şakrak (s. 62)
tirtir (s. 140, 219, 282), tir tir (s. 192)
vırvırla (s. 158), vır vır (s. 79)
yarıyamalak (s. 34, 50, 62, 94, 333), yarım yamalak (s. 213, 308)
yarıyarıya (s. 85), yarı yarıya (s. 175)

Kısa çizgi ile yazılanlar:

beş-on bin (s. 191),
doğru-yanlış (s. 131)
kara-kızıl (s. 211)
on-on iki (s. 104),
sen-ben (s. 191)
turuncu-siyah (s. 229)

Hem kısa çizgi ile hem virgül ile yazılanlar:

iki, üç yüz (s. 201), iki-üç yüz (s. 318)
on, onbeş (s. 86, 325, 338), on-onbeş (s. 115, 119)
top-tüfek (s. 180), toplar, tüfekler (s. 49)
yirmi, yirmi beş (s. 231, 257-2), yirmi-yirmibeş (s. 119)

Hem birleşik hem kısa çizgi ile hem de ayrı yazılanlar:

üçbeş (s. 20, 100, 154, 189, 190, 224, 287, 292, 322, 360), üç-beş (s. 60), üç beş (s. 12, 23, 62, 83, 112, 159, 165, 177, 190, 194, 209, 219, 230, 259-2, 260, 291, 322, 344, 371)

Birleşik, virgülle, kısa çizgiyle yazıldığı tespit edilen toplam 159 ikilemeyi incelediğimizde virgülün daha çok sayılarla kurulan ikilemelerde kullanıldığı ama bunun bir tutarlılık göstermediği görülmektedir. Virgülle, kısa çizgiyle ya da birleşik yazılan ikilemelerin kimilerinin aynı

zamanda ayrı yazılmış olduğu da görülmektedir. Birleşik yazılmasında kararlılık gösterilen ikileme “baş başa” ikilemesidir. Bunun yanı sıra eli kolu, üç beş ve yarım yamalak ikilemelerinde de birleşik yazılma eğilimi görülmektedir. Küçük Ağa romanında, ikileme yazım kuralına aykırı olarak yazılan ikileme sayısının az olmasından dolayı, yazarın ikilemeleri yazma yönteminin ortaya konulması konusunda, diğer bütün eserlerinin incelenmesinin daha sağlıklı bir sonuç sağlayacağı öngörülmektedir.

4. SONUÇ

Tarık Buğra'nın Küçük Ağa adlı romanı 373 sayfadan oluşmaktadır. Tekrarlarıyla birlikte romanda 1402 ikileme tespit edilmiştir. Bu ikilemelerden 524 tanesi yineleme biçiminde, 173 tanesi sayılarla, 16 tanesi m'li yapılarla oluşturulmuş olup 27 tanesi aralıklı ikilemedir. Romanda eş, karşıt ve yakın anlamlılık ilişkileriyle, ses benzerlikleriyle, farklı eklerle bir araya gelmiş ikilemeler ise 662 tanedir.

1402 ikilemeyi sayfa sayısı ile kıyasladığımızda sayfa başına 3,75 ikilemenin kullanılması, Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan ikilemelerin Tarık Buğra tarafından ne kadar sık kullanıldığını göstermektedir.

Özellikle sayılarla kurulan ikilemelerin yazımında virgül ve çizgi kullanıldığı, bunun yanında bu ikilemelerin birleşik yazıldıkları da görülmüştür. Ancak ikileme yazım kuralları dışında yazıldığı tespit edilen ikilemelerin genellikle romanda bir kez geçmesi ve ikilemelerin yazımında tutarlılık görülmemesi nedeniyle yazarın bütün romanlarının incelenerek bir sonuca varılmasının daha sağlıklı olacağı öngörülmektedir.

İkilemelerin sıkça kullanılması; anlatımı güçlendirmekte, anlatıma ahenk ve şiirsellik katmaktadır. Soner Akpınar, “Tarık Buğra'nın Küçük Ağa metninde diyaloglar da dahil olmak üzere ve özellikle tasvir ve tahlil bölümlerinde, amatör bir okuyucunun bile gözünden kaçmayacak kadar ikilemelerden yararlandığı görülmektedir. Nicelik olarak baktığımızda ortalama her sayfada üç dört ikileme vardır. Öyle ki bunlar kimi zaman art arda sıralandığı için okuyucuda “şiir okuduğu” hissi uyandırmaktadır.” (Akpınar, 2008: s. 5) sözüyle bu savı desteklemektedir.

Akyalçın (2007, s. 1), ikileme biçimindeki söz öbeklerinin dilimizin anlatım olanaklarının genişlemesinin yanında güçlü, akıcı, şiirsel ve kıvrak bir anlatımın sağlanması bakımından çok önemli bir yere sahip olduğu aktarmıştır.

Tarık Buğra'nın eserini meydana getirirken atasözü, deyim, kalıp sözler ve diğer söz varlıklarının yanında ikilemeleri de bu kadar sık ve anlamı güçlendirecek, ahenk oluşturacak, anlama şiirsellik katacak biçimde kullanması dile ne kadar hâkim olduğunun ve dili ne kadar vurgulu, şiirsel, akıcı ve anlaşılır kullandığının da bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

1. AĞAKAY, M. A., 1953, İkizlemeler Üzerine, Türk Dili, 2 (16), 189-191.
2. AĞAKAY, M. A., 1954, Türkçede Kelime Koşmaları, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 2, 97-104.
3. AKPINAR, S., 2008, Küçük Ağa Romanında Şiir Dili Tekniklerinin Kullanılması, Türkbilgi, 16, 3-15.
4. AKSAN, Y., 2001, Türkçede Zaman Anlatımı ve Kimi İkileme Yapıları, XV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 24-25 Mayıs 2001 İstanbul, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, 115-122.
5. AKYALÇIN, N., 2007, Türkçe İkilemeler Sözlüğü Tanıklı, Ankara: Anı Yayıncılık, 1. Basım, ISBN: 978-9944-474-16-6.
6. AKYALÇIN, N., 2017, Pekiştirme Sözcükleri, Sıfat Tamlaması veya İkileme Midir?, Journal of Awareness, 2(1), 27- 33.
7. AKYALÇIN, N., 2019, Deyim ve İkileme İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Homeros, 2(3), 83-94.
8. ATASOY, F. O., 2010, Türkçede Noktalama, İstanbul: Özel Kitaplar, 1. Baskı, ISBN: 605-61142-2-9.
9. AYDIN, H., 2019, Süreklilik Bildiriminde Tekrarların Kullanımı, X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, 17-19 Ekim 2018 Eskişehir, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 180-190.
10. BUĞRA, T., 1963, Küçük Ağa, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1. Baskı.
11. ÇAĞATAY, S., 1978, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
12. EMRE, A. C., 1945, Türk Dilbilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
13. EREN, H., 1949, İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 7(2), 283-286.
14. GEÇGEL, H., 2003, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Ankara: Anı Yayıncılık, ISBN: 975-6956-96-8.
15. HATİBOĞLU, V., 1981, Türk Dilinde İkileme, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Baskı.
16. KORKMAZ, Z., 1992, Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları, 1. Baskı.
17. ÖZLÜK, N., 2009, Tarık Buğra'nın Konusu Anadolu'da Geçen Roman ve Hikâyelerinde Görülen Yazarlar, Eserler ve Kahramanlar, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S 26, 57-70.
18. ŞAHİN, H., 2019, Türkçede "M"li Tekrarlar Üzerine, Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 2(2), 60-66.
19. TDK., 2019, Türkçe Sözlük, Yayın No: 642, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı, ISBN 978-975-16-0070-7.
20. TEKİN, T., 1998, Orhon Yazıtları, İstanbul: Simurg Yayınevi.
21. TUNA, O. N., 1949, Türkçede Tekrarlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 3(2-3), 429-447.
22. UZUN, N. E., 2006, Biçimbilim (Temel Kavramlar), İstanbul: Papatya Yayıncılık.
23. ÜSTÜNOVA, K., 1998, Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. 557, 464-470.
24. TDK, 2022, Yazım Kuralları-İkilemelerin Yazılışı [çevrim içi], Türk Dil Kurumu, <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/ikilemelerin-yazilisi> [Erişim Tarihi: 7 Eylül 2022].

E-ISSN : 2979-983X
DOI: 10.33390/ijla

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi